

A *Chamaecytisus* (Fabaceae) nemzetség ismerete a Kárpát-medencében, Kitaibel Pál munkásságát megelőző időszakban

PIFKÓ Dániel

Magyar Természettudományi Múzeum, Növénytár,
1431 Budapest, Pf. 137; pifko.daniel@nhmus.hu

Elfogadva: 2017. március 18.

Kulcsszavak: botanikatörténet, Clusius, *Cytisus*, Leguminosae, növénynév.

Összefoglalás: Az ókori művekben hármass levelű, fás szárú pillangós növényeket neveztek *Cytisus*-nak, elsősorban a *Medicago arborea*-ra használták a nevet. A 16. században, Európa különböző területein dolgozó szerzők eltérően értelmezték az ókori *Cytisus* növénynevet, így munkáikban más-más fajok szerepelnek ezen a néven: *Medicago* sp., *Trifolium* sp., *Cytisus* sp. s. l. A 16. század második felében megindult a természettudományos kutatás, számos növényfajt írtak le *Cytisus* néven, majd a 17–18. században a leírt fajok összegyűjtésével és rendszerezésével is foglalkoztak. A Kárpát-medence területén élő lakosság a hármass levelű, fás szárú, pillangós cserjéket általában zanótnak nevezte, így már a 14. században összekapcsolódott a latin *Cytisus* és a szláv eredetű zanót név jelentése, és ez később a magyar botanikai szaknyelvben is meghonosodott. Az első *Chamaecytisus* fajokat Clusius írta le a Kárpát-medence nyugati részéről (*Ch. austriacus*, *Ch. ratisbonensis*, *Ch. supinus*), ezekre a leírásokra Linné is hivatkozik a *Ch. supinus* és *Ch. austriacus* fajok diagnózisában. A 17. századból, kevés természettudományos munka maradt fenn, ami a Kárpát-medence flórájával foglalkozik, de megmaradt Burser herbáriuma, ami egy Kárpát-medencei *Ch. austriacus* gyűjtést is tartalmaz. A 16–18. századból számos kézirat és nyomtatott orvosbotanikai művet is ismerünk, melyben a *Cytisus* növénynév szerepel, ezekben a pontos jelentés legtöbbször nem azonosítható, és lokalitás sem kapcsolódik a nevekhez. A 18. században a botanikai kutatások újraindulnak a Kárpát-medencében, továbbra is a terület nyugati részét (Pozsony, Sopron) látogatják a botanikusok, így Clusius munkájához képest jelentős új eredmények nem születtek ebben az időszakban. Kitaibel tanára majd kollégája, Winterl Jakab az első botanikus a 18. században, aki a budai egyetem tanáraként a pannon flórát a Kárpát-medence középső részén tanulmányozta, ő közölte először a *Chamaecytisus triflorus* adatát *Cytisus hirsutus* néven.

Bevezetés

Bár a Kárpát-medence teljes területét érintő módszeres botanikai feltáró munka Kitaibel Pál tevékenységével kezdődött (GOMBOCZ 1936, JÁVORKA 1957), az ezt megelőző időből származó szótárak, orvosi könyvek, botanikai munkák is tartalmaztak növényneveket és leírásokat. A 15. században a Magyar Királyság területén dolgozó olasz tudósoktól és orvosoktól ismerünk néhány növényadatot (UBRIZSY-SAVOIA 2002), de a Kárpát-medence flórájának tudomá-

nyos kutatása CLUSIUS (1583) munkájával kezdődött el. A 17–18. században a Kárpát-medence flórakutatása kisebb intenzitással folytatódott, de ebből az időszakból is maradtak fenn adatok a flóráról. Ezekben a 19. század előtti forrásokban számos olyan információ szerepel, mely kapcsolatba hozható a *Cytisus*, illetve a *Chamaecytisus* nemzetséggel (GOMBOCZ 1936, RÁ CZ 2010). Ebben a cikkben ezeket gyűjtöttük össze.

A *Chamaecytisus* fajokat LINNÉ (1753) a *Cytisus* nemzetségben belül tárgyalta, majd DE CANDOLLE (1825), mint *Tubocytisus* szekciót különítette el a csoportot. ROTHMALER (1944) egy tanulmányban foglalkozott a *Cytisus* s. l. taxonómiai revíziójával, ebben a munkában a *Chamaecytisus* fajokat önálló nemzetségbe sorolja, eredményeit számos határozó és flóramű átveszi. CRISTOFOLINI és TROIA (2006) molekuláris vizsgálatok alapján a *Cytisus* nemzetség alatt több olyan szekciót is tárgyal, amelyet korábban ROTHMALER (1944) és HOLUBOVÁ-KLÁSKOVÁ (1964) cikkei alapján önálló nemzetségként kezeltek, így a Kárpát-medencében is elterjedt *Lembotropis*, *Coroethamnus*, *Sarothamnus* és *Chamaecytisus* fajokat újra *Cytisus* néven tárgyalták szekció szinten elkülönítve.

A *Chamaecytisus* nemzetségből, mely a rokonsági kör legfajgazdagabb csoportja, több mint 250 taxont írtak le érvényesen. Az eltérő taxonómiai koncepciók miatt ezeket a taxonokat több mint 600 érvényes kombinációban tárgyalták (PIFKÓ 2015). Az újabb áttekintő munkák 27–35 fajt fogadnak el (HEYWOOD és FRODIN 1968, CRISTOFOLINI 1991, CRISTOFOLINI és TROIA 2006). Magyarországon összesen 11 taxont tárgyalnak faji vagy alfaji rangon, emellett számos hibrid eredetű alakot is leírtak (PIFKÓ 2009, 2014, 2015).

A *Chamaecytisus* fajok az európai erdőssztyepp zónában általánosan elterjedtek, különösen fajgazdag a nemzetség Kelet-Európában, a Balkánon és a Kárpát-medencében (ZIELIŃSKI 1975, CRISTOFOLINI 1991). A Kárpát-medence xerotherm vegetációjának jellemző, gyakran tömegesen jelen lévő tagjai. Az egyes régiókban, ahol különböző növényföldrajzi hatások érvényesülnek, különböző taxonok fordulhatnak elő, melyek egymással vikariálnak. Számos olyan taxon él itt, mely a Kárpát-medencében endemikus vagy itt éri el elterjedésének nyugati vagy északi határát (PIFKÓ 2014).

Mivel a nemzetség a Kárpát-medence szinte egész területén elterjedt, változatos megjelenésű, így az itt élő emberek ismerték ezeket a fajokat, a botanikusok pedig már a flóra feltárásának kezdeti időszakában is foglalkoztak velük. A nemzetség kutatásának története összekapcsolódik a Kárpát-medence flórakutatásának történetével, így ennek bemutatása, jó lehetőség arra, hogy egy növénycsoport példáján szemléltessük, milyen növényismerettel rendelkezett az itt élő lakosság, hogyan indult el a flóra tudományos feltárása, illetve hogyan integrálódott a Kárpát-medencei növényismeret a nemzetközi botanikai irodalomba, és onnan hogyan került vissza a hazai munkákba.

Célunk az volt, hogy ebben a tanulmányban összegyűjtsük a 19. század előtti Kárpát-medencei adatokat és neveket, amelyek kapcsolatba hozhatóak a *Chamaecytisus* nemzetséggel, emellett azt is megvizsgáltuk, hogy ezek a nevek, milyen általunk akceptált rendszertani kategóriákba sorolhatóak be. Célunk volt bemutatni a *Chamaecytisus* nemzetség példáján, hogy milyen gyökerei vannak, illetve milyen európai kapcsolatokkal rendelkezik a növényismeretünk, ezért munkánkat egy szélesebb kitekintéssel kezdjük. Emiatt olyan ókori és 16–18. századi botanikai műveket is tárgyalunk, amelyek nem a Kárpát-medence flórájával foglalkoztak, de hozzájárultak *Cytisus* és *Chamaecytisus* nemzetségek mai elnevezéséhez és értelmezéséhez. A cikkben azt is bemutatjuk, hogy milyen személyes kapcsolat alakult ki azok között a botanikusok között, akik jelentős szerepet játszottak a *Cytisus* és *Chamaecytisus* nemzetségek korai kutatásában.

Anyag és módszer

Mivel jelenleg a botanikai irodalom névhasználata nem egységes, és a molekuláris vizsgálatokban a *Chamaecytisus* taxonok alulreprezentáltak (CRISTOFOLINI és TROIA 2006), így ebben a munkában a *Cytisus* s. l. *Tubocytisus* szekció fajait, továbbra is mint önálló nemzetséget, *Chamaecytisus* néven tárgyaljuk. Ennek ellenére mivel ROTHMALER (1944) munkája előtt a legtöbb helyen *Cytisus* néven szerepelnek a *Chamaecytisus* nemzetség fajai, mi a *Cytisus* szó jelentéstartalmát és annak változását vizsgáltuk. A magyar nyelvű szakirodalomban a *Chamaecytisus* nemzetség fajai a legtöbb esetben zanót néven jelennek meg, így a magyar nyelvű munkákban a zanót szó jelentéstartalmát vizsgáltuk.

Munkánkat segítették azok a nagy számban megtalálható publikációk, lexikonok, könyvek, melyek a flórakutatás bármely területéről információt közölnek a 19. század előtti növényismeretről. Nagy segítség volt GOMBOCZ (1936) *A magyar botanika története* című könyve, mely részletesen foglalkozik a hazai botanikai kutatás kezdetével, illetve RÁ CZ (2010) *Növénynevek enciklopédiája*. Ezek nélkül a munkák nélkül szinte lehetetlen lett volna, a vizsgált nemzetség esetében végigkövetni az ismeretek gyarapodását. Ennek ellenére a speciális megközelítés miatt elkerülhetetlen volt az eredeti nyomtatványok vizsgálata is, melyek jelentős része ma már a világhálón is hozzáférhető.

Munkánk során minden olyan nyomtatásban megjelent forrást igyekeztünk megvizsgálni, amely KITAIBEL és WALDSTEIN (1799) *Icones*-e első füzetének megjelenése előtti időből származik és a Kárpát-medencében élő *Chamaecytisus* fajokkal kapcsolatba hozható. A 17–18. századból számos orvosi témájú kézirat fennmaradt, ezek részletes vizsgálata nem volt célunk, de amennyiben a kézirat tartalmát publikálták, akkor a benne szereplő adatokat feldolgoztuk. A cikkben nem foglalkozunk olyan művekkel, melyekben nem szerepel *Cytisus* adat.

A személyneveknek gyakran több változata elterjedt, mi a neveknek a nemzeti nyelvű változatát preferáltuk, kivéve Charles de l'Écluse esetében, ahol a Magyarországon elterjedtebb latin Clusius névváltozatot használjuk. Az ókori görög neveknél a latin változatot használtuk.

A *Cytisus* latin növénynevét az ókori művekben még köznévi értelemben szerepel, így indokolt lenne az e korszakról szóló fejezetben kis kezdőbetűvel írni. A középkori művek, szótárak esetében, melyek szervesen kapcsolódnak az ókori művekhez, gyakran nehezen megítélhető, melyik írásmódot válasszuk, így a cikkben a *Cytisus* nevet egységesen nagy kezdőbetűvel írjuk.

Eredmények

A *Cytisus* növénynevét megjelenése az ókori művekben

A görög kütiszosz (Κυτίσος, *kytisos*) vagy ennek latin változata a *Cytisus* növénynevét már az ókori munkákban is előfordult. Egyike azoknak a növényneveknek, amelyek megtalálhatók a pásztorok és a természetben élő emberek világát megjelenítő bukolikus költeményekben (GRANT 2004). A műfaj első ismert alkotója Theocritus (Theokritos, Kr. e. 3. század) volt, akinek a versében szereplő (5. idill) *Cytisus* nevű növényt a kecskék szívesen fogyasztották. Az első magyar fordításban Guzmics Izidor (1786–1839), már mint zanót fordítja a *Cytisus* nevet „Gyenge zanót és kecskeszakáll kecskéim ebédje” (GUZMICS 1824). Vergilius (Kr. e. 70–19) több görög szerző mellett Theocritust is mesterének tekintette, az ő művében (Vergilius: *Bucolica* 1., 2., 9., 10. ekloga) is mint a legelő állatok számára fontos táplálék szerepel a *Cytisus* nevű növény: „Sic tua Cyrneas fugiant examina taxos,/ sic cytiso pastae distendant ubera vaccae”, „Corsica rossz tiszafája felé méhed sose szálljon,/ és legelő tehened nagy tögye legyen teli tejjel” (fordította: Radnóti Miklós).

Az első, tudományos igénnyel írt ókori művekben is megtalálható a *Cytisus* növénynevét. Szerepel a Hippocratesnek (Kr. e. ~460–377) tulajdonított orvosi szövegek gyűjteményében a *Corpus Hippocraticum* női természetéről szóló részében, a *De Natura Muliebri*-ben (QUATTROCCHI 1999). Aristoteles (Kr. e. 384–322) (*Historia Animalium*, III. XXI.) a tejelő állatok számára hasznos takarmányként írja le. Theophrastos (Kr. e. ~371–287) a *Historia Plantarum*-ban (1. könyv 9. fejezet, 5. k. 4. f.) ír egy *Cytisus* nevű növényről, melynek kemény és vastag fája van. Idősebb Plinius (23/24–79) a *Naturalis Historia* című művében úgy jellemzi a növényt, mint hármass levelű fát vagy cserjét (13. k. 24. f., 18. k. 16. f.). Az ókor jelentős tudósai, akik orvosi, természettudományos vagy agrártémájú műveket írtak, általában említést tesznek *Cytisus* nevű növényről, így Varro (Kr. e. 116–27), Columella (~4–70), Dioscorides (~40–90), Galenos (~129–201) műveiben is szerepel az a növénynevét (LINK 1822, STIRLING 1997).

Az ókori szerzők műveiben *Cytisus*-nak nevezett növényt John Martyn (1699–1768) *Cytisus maranthae*-nak (= *Medicago arborea* L.) tartja (MARTYN és KING 1755). Johann Heinrich Friedrich Link (1767–1851) szerint (LINK 1822) a *Cytisus* név jelentése különböző ókori szerzők munkáiban eltérő is lehet, így a *Medicago arborea* mellett *Laburnum* vagy *Spartium* értelemben is használhatták. Link szerint Dioscorides, művében a *Materia Medica*-ban, mely nagy hatással volt a reneszánsz botanikára, *Cytisus* néven egyértelműen *M. arborea* értelemben szerepel, bár több szerző, feltehetőleg tévesen úgy azonosította mint *Laburnum* (STIRLING 1997). Az ókorban tehát nagyobb méretű, hármass levelű pillangós cserjéket neveztek *Cytisus*-nak, elsősorban a *M. arborea*-t (SARGEAUNT 1920, QUATTROCCHI 1999).

Az első német füveskönyvek és Lonicerus Kräuterbuchja

Az ókori munkák a középkor alatt kéziratos másolatokban maradtak fenn. A reneszánsz idején Plinius, Dioscorides és Teophrastos művei közvetítették az ókori természettudományos hagyományt és azon belül a növényismeretet. A 15. századtól kezdődően számos változatban, különböző nyelveken, nyomtatásban is megjelentek ezek a művek. Az ókori munkákat a 16. századtól, a botanikusok saját megjegyzésekkel és illusztrációkkal kiegészítve is közölték, így ezekben a kiadványokban egyre inkább a kor tudósainak növényismerete tükröződött. Emellett ezek a művek a természet vagy az orvoslás iránt érdeklődő közönség igényeinek is egyre jobban megfeleltek. A különböző nemzeti nyelveken megjelent fordítások szintén segítettek, hogy szélesebb rétegek ismerkedjenek meg a növényekkel és orvosi felhasználásukkal (SZABÓ 1979, OSBALDESTON 2000).

A botanika, mint önálló tudomány megszületésében fontos állomás volt Otto Brunfels (1488–1534) *Herbarum vivae eicones* első kötetének 1530-as megjelenése (SACHS 1906). Ezek után jelentek meg német területen az első füveskönyvek, a Kräuterbuchok (BOCK 1539, FUCHS 1542), melyek vállaltan gyakorlati célból készített munkák, és a növények leírása mellett azok gyógyhatásával is foglalkoztak. Ezek a füveskönyvek szemben a 15. század végi természettudományos művekkel, mint a „mainzi Kräuterbuchok” (*Herbarius Moguntinus*, 1484; *Gart der Gesundheit*, 1485; *Ortus Sanitatis*, 1491), már törekednek a létező növények pontos leírására és ábrázolására. Plinius és Dioscorides munkáit alapul véve, próbálják az azokra évszázadok alatt ráakódott mítoszt és folklórt leválasztani és a természetben megfigyelhető növényekkel azonosítani az abban szereplő neveket (ELLIOTT 2011). Hieronymus Bock (Tragus, 1498–1554) és Leonhart Fuchs (1501–1566) már saját megfigyeléseit is felhasználta a növényábrák és a leírások elkészítésekor. Adam Lonicer (Lonicerus, 1528–1586) a korai német füveskönyvek anyagából állította össze saját Kräuterbuchját (LONICER 1557), mely népszerűségének köszönhetően számos kiadásban és fordításban jelent meg (ARBER 1912, ELLIOTT 2011).

A *Cytisus* növénynev jelentésével már BRUNFELS (1530) foglalkozott, műve *Appendix* részében írja, Vergilius *Bucolica*-jára hivatkozva, hogy a *Cytisus* nevű növény Itáliában előfordult, de ő maga nem találta („*Cytisus notissimus quondam frutex Italiae, teste Vergilio in Bucolicis, nunc nullibi est: aut si alicubi crescit, sine honore est*”).

BOCK (1539) *New Kreuterbuch* című munkájának első kiadása még képek nélkül jelent meg, de a következő kiadás (BOCK 1546) már 465 növényábrát tartalmazott (SZABÓ 1979). Ebben a műben leírással és ábrával együtt szerepel egy Grosser Geißklee nevű növény, melyet a szerző Vergilius és Dioscorides munkájában szereplő *Cytisus* nevű növénnyel azonosított. LONICER (1557) Bock ábráját veszi át a *Kräuterbuch*-ba *Cytisus columelae* néven (1. ábra).

Bock és Lonicer *Cytisus* ábráján egy *Trifolium* nemzetségbe tartozó növény látható. Caspar BAUHIN (1623) a *Pinax*-ban Bock és Lonicer *Cytisus*, illetve *Cytisus columellae* neveit, a „*Trifolium montanum spica longissima rubente*” alatt sorolta fel, mint szinonim név. Erre a Bauhin-féle névre hivatkozik később LINNÉ (1753) a *Trifolium rubens* L. diagnózisában, így közvetetten Bock *Cytisus* ábráját is felhasználja a leírásában. A német füveskönyvekben tehát *Cytisus* név alatt a *Medicago arborea* jellemzését tartalmazó ókori szövegek mellett a német területen is előforduló *Trifolium rubens* ábrája szerepel.

A 16–17. század legsikeresebb botanikai műve: Mattioli: *Commentarii*

A botanika három német atyjával (Brunfels, Bock, Fuchs) egy időben kezdte meg működését az olasz származású Pietro Andrea Gregorio Mattioli (Matthiolus, 1501–1577), aki Padovai Egyetemen tanult, majd Prágában és Bécsben is dolgozott a Habsburg család szolgálatában. Munkája során kapcsolatba került Clusius-szal és Szegedi Kőrös Gáspárral (Gasparus Fraxinus Zegedinus, ~1525–1563) is (UBRIZSY-SAVOIA 2002).

1544-ben jelent meg Itáliában Dioscorides *Materia Medica* művének latin nyelvű fordítása, melyet Mattioli olasz nyelvű kommentárjai egészítettek ki. Ez a munka a 16–17. század egyik legismertebb és legsikeresebb botanikai művének első változata volt, melyet később Mattioli, majd más szerzők is kiegészítettek. A *Commentarii* számos nyelven 60 különböző kiadásban jelent meg (OSBALDESTON 2000). A szerző közép-európai kapcsolatainak is köszönhető, hogy a *Commentarii* a 16–18. században a legnagyobb hatású, legtöbbet hivatkozott mű a Kárpát-medencei orvosbotanikai munkákban (UBRIZSY-SAVOIA 2002). Az első olyan változatát, amely már gazdagon illusztrált, 1554-ben adták ki. Ezt követően az 1565-ös kiadást újabb rajzokkal egészítették ki, ekkor már szerepel benne a *Cytisus* növény ábrája is, mely először MATTIOLI (1563)



1. ábra. Cytisus Bock (1542): *Trifolium rubrum* L.
Fig. 1. Cytisus Bock (1542): *Trifolium rubrum* L.

New Kreuterbuch című munkájában jelent meg, mely a *Commentarii és Materia Medica* első német nyelvű változata volt (OSBALDESTON 2000).

Mattioli az ókori szerzők munkáiban szereplő növényeket Itáliában is előforduló fajokkal próbálta azonosítani, így akár csak később MARTYN és KING (1755) illetve LINK (1822), ő is arra az eredményre jutott, hogy a Dioscorides-féle *Cytisus* a *Medicago arborea*-val azonos, ezért Mattioli szerzőségével 1563 után megjelent művekben *Cytisus* név alatt ennek a növénynek a képe látható. BAUHIN (1623) a *Pinax*-ban a Mattioli művében szereplő *Cytisus*-t „*Cytisus incanus siliquis falcatis*” néven szerepelteti (1. táblázat). LINNÉ (1753) erre a Bauhin-féle névre is hivatkozik a *Medicago arborea* protológusában, így közvetetten Mattioli ábráját is felhasználja a faj leírásában.

A „*Respublica litteraria*”, botanikai élet Európában a 16. század második felében és a 17. század elején

A 16. század második fele a reneszánsz természetrajz fénykora. Már nem csak egy szűk csoport volt tevékeny részese az élővilág feltárásának, hanem gyűjtők, kertészek, illusztrátorok és más kézművesek is aktív szerepet vállaltak. A 16. század természettudósai saját közösségüket gyakran, mint *Respublica litteraria* (*République des Lettres*) nevezték meg. Ez a politikai és vallási határokon túlmutató tudós közösség folyamatos szakmai kapcsolatban volt, felhasználták egymás eredményeit, intenzív levelezés volt közöttük, kertészeti anyagokat küldtek egymásnak, függetlenül attól, hogy hol születtek vagy éppen melyik állam területén dolgoztak. Ezek a képzett botanikusok Európa legjobb egyetemeken tanultak és tanítottak. A 16. század közepén a montpellier-i és padovai egyetemeken volt a legszínvonalasabb természettudományos oktatás, de a 16. század végén már a bázeli és leideni egyetemeken is hasonlóan magas szinten tanították a botanikát (OGILVIE 2006, UBRIZSY-SAVOIA 2013).

A montpellier-i egyetem egyik legnagyobb tekintélyű tanára Guillaume Rondelet (Rondeletius, 1507–1566) volt. Rondelet jó személyes kapcsolatot alakított ki tanítványaival, akik között olyan meghatározó botanikusok voltak, mint Clusius (Charles de l'Écluse, 1526–1609), Matthias de Lobel (Lobelius, 1538–1616), Pierre Pena (1535–1605), Jacques Daléchamps (1513–1588), ifjabb Johann (Jean) Bauhin (1541–1613) Conrad Gessner (1516–1565). Az itt tanuló diákok között gyakran szoros barátság is kialakult (ARBER 1912, OGILVIE 2006, UBRIZSY SAVOIA 2013).

Rondelet tanítványainak jelentős szerepe volt a *Cytisus* nemzetség kutatásában. PENA és LOBEL (1571) a *Stirpium adversaria nova*-ban elsősorban Montpellier környékének flóráját ismertetik. Két *Cytisus* leírása szerepel műyükben. A *Cytisophyllum sessilifolius* L. ábrája a *Stirpium*-ban jelent meg először. Ez a faj

1. táblázat. BAUHIN (1623) művében szereplő *Cytisus* nevek, Bauhin-féle nevekhez tartozó ábrák első megjelenési helye, a Bauhin-féle nevek a *Species Plantarum*-ban (LINNÉ 1753), a Bauhin-féle nevek akceptált nevei.

Table 1. *Cytisus* names in BAUHIN (1623), references of the original illustrations for Bauhin's *Cytisus* name, Bauhin's *Cytisus* names in the *Species Plantarum* (LINNAEUS 1753), and accepted names of Bauhin's *Cytisus* names. (1) Original illustration; (2) Accepted name.

	Bauhin (1621)	eredeti ábra (1)	Linne (1753)	akceptált név (2)
<i>C. incanus vel hirsutus</i>				
1	<i>C. i. siliquis falcatis</i>	Matthioli 1583	<i>Medicago arborea</i>	<i>Medicago arborea</i>
2	<i>C. i. creticus</i>	Bauhini Chertel 1650	<i>Ebenus cretica</i>	<i>Ebenus cretica</i>
3	<i>C. i. folio oblongo austriacus</i>	Clusius 1583	<i>Cytisus supinus</i> γ	<i>Ch. austriacus</i>
4	<i>C. i. siliqua longiore</i>	Pena and Lobel 1571	<i>Cytisus hirsutus</i>	?
5	<i>C. albicans, folio trifolii vulgaris</i>	Dalescamp 1586		<i>Ch. proliferus</i>
6	<i>C. foliis subrufa lanugine hirsutis</i>	Clusius 1576	<i>Cytisus hirsutus</i>	<i>Cytisus villosus</i>
7	<i>C. h. major foliis pinnatis</i>	Clusius 1583		<i>Ch. supinus</i>
8	<i>C. i. folio medio longiore</i>	Clusius 1576	<i>Anthyllis cytioides</i>	<i>Anthyllis cytioides</i>
9	<i>C. h. luteo purpurascente</i>	Pona 1614		<i>Sarothamnus scoparius</i>
10	<i>C. supinus foliis incana lanugine inferne pubescentibus</i>	Clusius 1583	<i>Cytisus supinus</i> β	<i>Ch. ratisbonensis</i>
11	<i>C. supinus foliis infra et siliquis mollis lanugine pubescentibus</i>	Clusius 1583 nincs ábra	<i>Cytisus supinus</i>	<i>Ch. supinus</i> (tavaszi)
12	<i>C. minoribus foliis, ramulis tenellis villosis</i>	Clusius 1576	<i>Genista canariensis</i>	<i>Teline canariensis</i>
13	<i>Pseudocytisus flore leucoii luteo</i>	Lobel 1576	<i>Vella pseudocytisus</i> (Brassicaceae)	<i>Vella pseudocytisus</i> (Brassicaceae)
<i>C. glaber</i>				
1	<i>C. g. foliis subrotundis pediculis brevissimis</i>	Pena and Lobel 1571	<i>Cytisus sessilifolius</i>	<i>Cytisophyllum sessilifolium</i>
2	<i>C. g. viridis</i>	Tabernaemontanus 1590		<i>Lembotropis nigricans?</i>
3	<i>C. g. nigricans</i>	Clusius 1583	<i>Cytisus nigricans</i>	<i>Lembotropis nigricans</i>
4	<i>C. foliis incanis angustis quas complicatis</i>	Clusius 1576	<i>Spartium complicatum</i>	<i>Adenocarpus complicatus</i>
5	<i>C. foliolis glabris siliquis oronhopodii</i>			?
6	<i>C. in Traciae et Macedoniae</i>			?

a Linné-féle *Cytisus* nemzetség típusfaja. Clusius két regionális flóraművében összesen 9 *Cytisus*-t ír le, ezek közül nyolcnak az ábráját is közli. A *Rariorum aliquot Stirpium per Hispanias* a botanika történetének egyik első regionális flóraműve, ebben a műben írja le CLUSIUS (1576) az Ibériai-félszigetről a *Cytisus villosus* Pourr.-t, amely a *Cytisus* Desf. nemzetség típusfaja (POLHILL 1978). CLUSIUS (1583) a *Rariorum aliquot Stirpium, per Pannoniam* című munkájában közölt először leírásokat és ábrákat (3–5. ábra) olyan növényekről, amelyek a *Chamaecytisus* nemzetségbe sorolhatóak. DALÉCHAMPS (1586) elsősorban a korábbi munkák eredményeit összegezte *Historia plantarum* című munkájában, melyben összesen kilenc, jórészt már korábban publikált, *Cytisus*-nak nevezett növény rajzát közölte. Ebben a műben jelenik meg először a Kanári-szigeteken endemikus *Ch. proliferus* (L.f.) Link ábrája (1. táblázat).

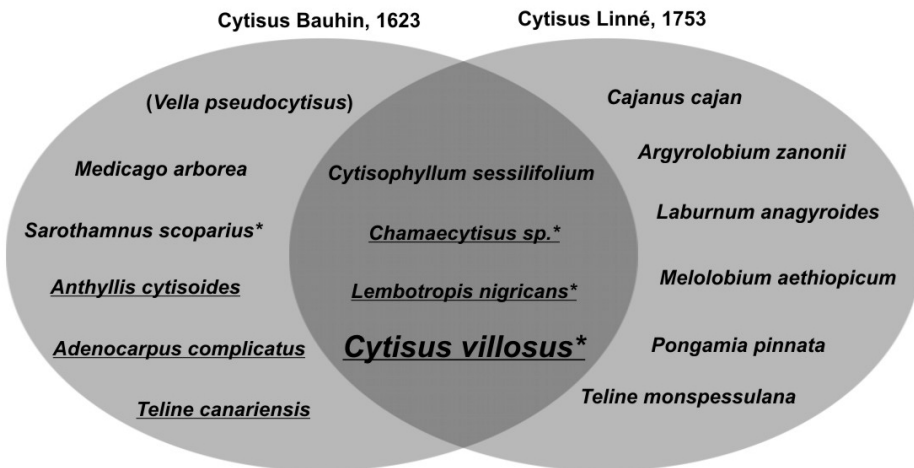
Az egyes területek flóráját leíró munkák mellett megjelennek azok a kiadványok is, melyek a meglévő eredmények összefoglalására törekedtek. Ezek közül az összefoglaló munkák közül az egyik legismertebb Jacobus Theodorus (Tabernaemontanus, ~1520–1590) műve. Theodorus közeli kapcsolatban volt az első német botanikusokkal, gyerekkorában Brunfels, majd Bock tanítványa volt (ARBER 1912). Theodorus az *Eicones Plantarum*-ban a korábban megjelent füveskönyvek ábráit gyűjti össze és adja ki egy kötetben (THEODORUS 1590). Összesen 13 *Cytisus*-nak nevezett növény rajzát adta közre, köztük Clusius (8), Mattioli (1), Lobel és Pena (2) ábráit egy az egyben, vagy kisebb módosításokkal veszi át (ARBER 1912).

A 16. század botanikai kutatásainak eredményeit két nagy jelentőségű munka foglalja össze, és zárja le a 17. század első felében. Mindkét mű a Bauhin család tagjaihoz kapcsolódik. Idősebb Johann Bauhin (1511–1582) fiai ifjabb Johann Bauhin (1541–1613) és Caspar Bauhin (1560–1624) Bázelen születtek, ahova a vallási üldöztetés elől menekült a protestáns család. Ifjabb Johann Bauhin a Bázeli Egyetemre járt, majd Tübingenben tanul növénytant Leonhard Fuchs-tól, ezt követően a Montpellieri Egyetemen tanult, ahol akkor Rondelet oktatott. Fő műve a *Historia plantarum universalis* 5000 növény leírását tartalmazza (BAUHIN és CHERLER 1650). Nagyszabású munkáját egyik lánytestvérének a fia, Johann Heinrich Cherler (1570–1609) segítette. A *Historia* jóval a két szerző halála után, 1650-ben jelent meg. Ebben a *Cytisus* „nemzetség” történetének áttekintése után 15 növény leírása szerepel, melyek közül 13-nak az ábráját is közölték. A legtöbb *Cytisus* ábrát és leírást ők is Clusiustól vették át, de eredeti ábra is találhatóak a műben (1. táblázat).

Idősebb Johann Bauhin fiatalabb fia, Caspar Bauhin egyetemi tanulmányait Padovában kezdte, majd Montpellierben és német területen folytatta, Bázelbe hazatérve a helyi egyetemen tanított. A kor egyik legjelentősebb botanikusa, akinek több száz, a természettudományok iránt is érdeklődő levelező partnere

volt. BAUHIN (1623) *Pinax theatri botanici* című művében több mint száz szerző botanika témájú munkáját dolgozta fel, összesen 6000 növény szinonim neveit gyűjtötte össze és rendszerezte. Ebben a műben már felfedezhető a kettős nevezéktan előképe, amelyet azonban még nem használt következetesen a szerző. A *Pinax* a 17–18. században irányadó összefoglaló munka volt a nevezéktanban, a legtöbb botanikus az ebben szereplő neveket használta a növények megnevezésére (ARBER 1912, OGILVIE 2006).

Caspar Bauhin a *Cytisus*-ok általános jellemzése után a fajokat két csoportban tárgyalja: *C. incanus* vel [vagy] *hirsutus* és *C. glaber*. Ezek alatt a nevek alatt összesen 19 faji vagy nemzetség szinten többé-kevésbé jól azonosítható növényt listáz római számozással (1. táblázat). Bauhin a legtöbb esetben már a korábbi munkákban is *Cytisus* néven megnevezett növényeket sorolja fel, de például a Hieronymus Bock művében található *Cytisus*-t (= *Trifolium rubens*) már ekkor a *Trifolium* név alatt tüntette fel. Bauhin rendszere nem teljesen következetes, hiszen a *Pseudocytisus*-ként megnevezett Brassicaceae családba tartozó *Vella pseudocytisus* L.-t is a *C. incanus* alatt tárgyalja. Ennek ellenére a *Cytisus* név alatt szereplő fajok egy kivételével, pillangós virágú cserjék, félcserjék, melyek között a CLUSIUS (1583, 1601) munkáiból átvett Kárpát-medencei *Chamaecytisus* fajok is megtalálhatóak.



2. ábra. *Cytisus* nemzetségbe tartozó taxonok BAUHIN (1623) és LINNÉ (1753) munkájában. “()” nem Leguminosae faj, “*” CRISTOFOLINI és TROIA (2006) a *Cytisus* s. l. nemzetségbe sorolja, “-” CLUSIUS (1583, 1601) *Cytisus* néven tárgyalja.

Fig. 2. Taxa of the *Cytisus* genus in BAUHIN (1623) and LINNAEUS (1753). “()” not Leguminosae species, “*” *Cytisus* species in CRISTOFOLINI and TROIA (2006), “-” *Cytisus* species in CLUSIUS (1583, 1601).

Linné és a mai értelemben vett *Cytisus* nemzetség

Linné előtt, ha nem is kizárólagos módon, de Bauhin *Pinax*-a volt a nevezéktan alapforrása. A *Species Plantarum* megjelenése után ezt a szerepet fokozatosan LINNÉ (1753) műve veszi át. Linné ebben a munkában már következetesen használja a kettős nevezéktant, mely mostanáig uralkodó irányzat a nomenklatúrában. A növénytaxonok, rendszertani egységek nevét jelenleg az *International Code of Nomenclature* (MCNEILL et al. 2011) szabályozza, mely a *Species Plantarum*-ot tekinti kiindulópontnak a virágos növények elnevezésével kapcsolatban.

A Linné-féle *Cytisus* nemzetség, ha nem is jelentősen, de eltér BAUHIN (1623) *Cytisus* fogalmától (2. ábra). A különbség részben az időközben megismert fajok rendszerbe való beillesztése miatt van, de abból is adódik, hogy Linné több Bauhin művében *Cytisus* néven szereplő fajt más nemzetségbe sorol át. A legtöbb ókori műben *Cytisus* néven szereplő növényt, melyet még MATTIOLI (1565) és BAUHIN (1623) is *Cytisus* néven tárgyalt LINNÉ (1753) mint *Medicago arborea* írja le. Ekkor válik el egymástól véglegesen a *Cytisus* növénynev jelenlegi és az ókori, elsősorban Dioscorides-féle jelentése. A *Laburnum* nemzetség fajait, ellenben LINNÉ (1753) is *Cytisus* néven tárgyalta, akár csak néhány ókori szerző (LINK 1722, STIRLING 1997).

A különbségek ellenére mindkét rendszer elsősorban hármass levelű fás vagy fásodó szárú pillangós növények elnevezésére használta a *Cytisus* nevet. Megegyeznek abban is, hogy több, Európában elterjedt, már Clusius és más Rondeletanítvány műveiben is *Cytisus* néven felsorolt növényt tárgyalnak a *Cytisus* nemzetségben: *Cytisus villosus*, *Cytisophyllum sessilifolius*, *Lembotropis*, *Chamaecytisus*.

Bár LINNÉ (1753) a *Cytisus* nemzetséget érvényesen írta le, POLHILL (1978) javaslatára elutasították a név használatát és vele szemben a *Cytisus* Desf. nevet konzerválták (MCNEILL et al. 2011). A nemzetség értelmezése ma DESFONTAINES (1798) leírásán alapszik. A Desfontaines-féle *Cytisus* nemzetség típusfaja a *C. triflorus* L'Hér., mely megegyezik a *Cytisus villosus*-szal, melynek ábráját CLUSIUS (1576) közli először, amelyre Desfontaines is hivatkozik a leírásban.

A zanót szó köznyelvi és tájnyelvi használata a Kárpát-medencében, illetve a *Cytisus* nemzetség egyéb hazai elnevezései

A Kárpát-medencében élő lakosság növényismeretére a növénynevek köznyelvi és tájnyelvi használatából következtethetünk. A zanót szó szláv eredetű növénynev (MIKLOSICH 1882, STACHOWSKI 2009), mely eltérő változatban a legtöbb nyugati- és dél-szláv nyelvben mai napig használatban van. Több szláv nép nyelvében ma is a zanót szó különböző alakjait használják a *Cytisus* vagy *Chamaecytisus* nemzetségek megnevezésére. A *Chamaecytisus* nemzetség szlovákul zanováť (HOLUB és BERTOVÁ 1988), szerbül zanovet (zanovet, DIKLIĆ

1972), bolgárul zanovec (зановец, KUZMANOV 1976), ukránul pedig zinovat (зिनОВАТЬ, DOBROCHAEVA et al. 1987). Más szláv nyelveken a zanót szó különböző alakjait a *Chamaecytisus* nemzetséggel rokon fajokra használják, így csehül a *Sarothamnus* nemzetség neve janovec, míg lengyelül a *Genista* nemzetséget hívják janowiec-nek (BENKŐ 1976).

ZOLTÁN (2015) szerint a szláv jövevényszavak jelentős része honfoglalást követő évszázadokban került a magyar nyelvbe, amikor a Kárpát-medencében letelepedő magyarság a szláv nyelvű lakosság közé telepedett. Ennek alapján feltelezhetjük, hogy a Kárpát-medencében élő lakosság a szláv nyelvű közösségek megjelenésétől kezdve elsősorban zanót néven ismerte a *Chamaecytisus* nemzetség fajait, és ez a magyar nyelvű népesség megjelenése után sem változott.

A magyar botanikai szaknyelvben a zanót szavunk a korai latin–magyar szótáraktól kezdődően elsősorban, mint a *Cytisus* latin növénynevén szinonim neve szerepel, ezzel szemben a köznyelvben és tájnyelvben bővíthet, vagy kisebb mértékben eltérhet a jelentése. A magyar köznyelvben elsősorban fás vagy fásodó szárú, erős gyökerű, pillangós növényekre használták a zanót kifejezést, így a *Cytisus* s. l. fajok mellett gyakran az *Ononis* fajokat is zanótnak nevezték (SZARVAS és SIMONYI 1893, SZINNYEI 1901, RÁ CZ 2010). Arra, hogy a zanót nevet *Chamaecytisus* értelemben is használták, Clusius és Beythe István latin–magyar nyelvű szótárában találunk először egyértelmű bizonyítékot (CLUSIUS és BEYTHE 1583, CLUSIUS 1584). Emellett Kitaibel Pál gyűjtéseiből tudjuk (MOLNÁR 2015), hogy a Kárpát-medence különböző népei több helyen a *Genista tinctoria*-t is, mint zanót nevezték meg (Csurgó: zánót, Rahó: zánavetz, Szekulincze: zánovet).

A *Cytisus* és *Chamaecytisus* fajokra a zanóton kívül egyéb elnevezéseket is használtak. Bizonyos tájakon a szintén hármas levelű pillangósvirágú *Trifolium* vagy *Medicago* fajokkal együtt a *Cytisus*-okat herének vagy lucernának hívták. Brassó és Háromszék vidékén a *Ch. ratisbonensis*-t és a *Trifolium campestre*-t is vadherének nevezték (MOESZ 1908). A szlovák nemzetiségű Répáshután a *Ch. ratisbonensis*-t vadlucernának vagy dívá [úgy néz ki mint] lucernának hívták (KÓCZIÁN 1965). A hortobágyi pásztorok szókincsében is mint vadlucerna vagy vadhere szerepelnek a *Cytisus* fajok (MOLNÁR 2012). Emellett több helyi név is elterjedt lehetett, a Baranya megyei Kopácson például a *Lembotropis nigricans*-t vadtátogatónak hívták (PENAVIN 1962).

Számos olyan forrás van, amely egyértelműen mutatja, hogy a zanót szó jelentése az *Ononis* nemzetséggel is összekapcsolódott. Idősebb Szabó Attila 16–18. századból származó növénynevén gyűjtésében a zanót szó *Ononis* jelentéssel szerepel (SZABÓ 2005). A *Lexicon Budense* a korai román szótáriródalom egyik fontos munkája 1825-ből, mely a magyar nyelvből átvett szókincsét is tartalmaz. Ebben a műben zanót név jelöli az *Ononis spinosa*-t: „zanót, iglice tövis: ononis spinosa

et mitis”, de ugyanitt a gerezdes zanót néven található a *Lembotropis nigricans* is (ALEXICS 1888). KARLOVSZKY (1887) szótára a gyógyszerek köznyelvben és tájnyelvben használt neveit gyűjtötte össze, ebben a kézikönyvben a „zanót gyökér” tudományos neveként „Radix Ononidis spinosae” szerepel.

A zanót gyakran jelenik meg a nyelvhasználatban, mint olyan növény, amit a kecskék vagy juhok kedvelnek: „Siet, mint a kecske a zanót után” (HERMAN 1914). Mivel az idősebb *Ononis spinosa* hajtásokat elsősorban a kecskék legelik, így a kecske és a zanót fogalmak összekapcsolása elsősorban *Ononis spinosa* jelentést hordoz, ennek megfelelően a kecskezanót növénynév jelentése is *Ononis spinosa* (RÁCZ 2010).

A nyelvújítás kori magyar költők az ókori pásztorkölteményekben szereplő *Cytisus* nevet, mint zanót ültették át a nyelvbe, ebben szerepe lehetett annak, hogy a zanótnak nevezett növény a kecskék, a juhok és a méhek is szeretik, de a korai latin–magyar szótárak is forrásként szolgálhattak (SZIKSZAI 1590). A költők közül Baróti Szabó Dávid (1739–1819) kezdi használni a kifejezést 1777-ben: „Nem kedvesb a’ só júhnek, sem zöldje zanótnak, Mintsem nékem az Ő példás jóvolta...”, „Inkább nem törnek kő sóra juhok, sem ketske zanótra...”. Kazinczy Ferenc (1759–1831) szorgalmazza a zanót szó használatát, mivel az „jó hangzású tájjellegű szó”. Ezek után Fazekas Mihály is zanótnak fordítja (1766–1828) Vergilius első eklogájában szereplő *Cytisus* nevet: „carmina nulla canam; non me pascente, capellae, / florentem cytisum et salices carpetis amaras”; „Már sohasem dalolok, már nem cserkésztek előttem / Gyenge zanóton vagy keserű fűzön soha többé”. Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) prózájában (*A pillangó és a méh*) és költészetében (*A heszperi méhes története*) szintén megjelenik a zanót kifejezés: „Méhei a szomszéd rétekre kijöttek / S a megharmatozott zanóton függöttek” (TECHERT 1936).

A zanót szavunkhoz gyakran negatív jelentés is kapcsolódott, ez azzal magyarázható, hogy az elhanyagolt, több éven át parlagon hagyott földeken felszaporodó erős szárú pillangós cserjék, nehezítették a szántóföldi művelés újraindítását (VESZELSZKI 1798). II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) levéltárában ilyen metaforikus tartalommal jelenik meg a zanót növénynév (SZARVAS és SIMONYI 1893): „Nagyon megirtottuk az jó rendnek akadékos zanyétjától szabados földünket” (RákF: Lev. V. 320). „Nem arat az aki csak a zanét szagatás után veti magát” (RákF: Lev. V. 321).

A tájnyelvi kifejezésekben szintén megjelenik ezzel a negatív tartalommal a zanót szavunk. Győr és Veszprém megyei adatok alapján a zanót fattyúhajtást vagy gazos helyet jelöl (BEKE 1906). Sopron megyében a határnak azt a részét jelölte „hol különösen tavasz elején víz foly a földeken, mely sokféle növénymagot hozván magával, gizgazzal árasztja el a helyet” (TÓTH 1888). Keszegfalván is hasonló jelentéssel használták: „Giz-gazos hely a vízben, a hol emécsivel halásznak”

(HERMAN 1914). A hetvenes évek végén Vas megyei fiatalok szókincsében a zanótos kifejezés ismert boros, italos jelentéssel is (BOKOR 1980).

Kárpát-medence korai magyar nyelvemlékei a „*Cytisus*” és „zanót” szavak a 14–16. századi szótárakban, glosszákbán

A középkor idején Európában és Magyarországon, a mezőgazdasági növények mellett, elsősorban a kolostorokban, gyógy- és fűszernövényeket is termesztettek. Mátyás (1443–1490) uralkodása alatt jelentősek az olasz–magyar kapcsolatok. Olasz közvetítéssel jelen volt az országban a reneszánsz kertkultúra, illetve növényismerettel rendelkező olasz orvosok is dolgoztak a Magyar Királyság területén. A hivatalos orvosláson kívül nagy szerepe lehetett a laikus gyógyászatnak, és a benne foglalt laikus növényismeretnek is, amit a korszakból ismert népies növénynevek nagy száma mutat. A növényismeret tehát már a középkorban is a kultúra része volt, ennek köszönhető, hogy az iskolákban „botanikai” ismereteket is tanítottak (UBRIZSY-SAVOIA 2002).

Az oktatásban használt latin–magyar szótárakban, melyekben a szavak nem ábécérendben, hanem témák szerint voltak elrendezve, bőséges növénynév anyagot találunk. Ezek a szótárak elengedhetetlenek voltak, főként a városi-plébániai iskolákban, ahol a tanulók nem zárt latin nyelvű közösségben éltek, mint a kolostori és káptalani iskolák növendékei, hanem szinte kizárólag anyanyelvet használó környezetben. Ezek közül a szótárak közül maradt fenn néhány, amelyek elsők között szolgáltatnak információt arról, hogy a Kárpát-medence lakossága milyen növényismerettel rendelkezett (MÉSZÁROS 1986).

Az első fennmaradt, kézzel lejegyzett, iskolai latin–magyar szótárakban, melyeknek közös lehetett a forrása, már szerepel a sláv eredetű zanót szavunk, mint a *Cytisus* latin növénynév megfelelője. Megtalálható a Besztercei szószedekben: „citirsus: zanolt”, melyet 1380–1410 között másolta le magának Szlavóniai György, valamelyik erdélyi város iskolarektora (FINÁLY 1892, MÉSZÁROS 1986). Szerepel Schlägli szójegyzékben („zanuth”, ~1405) és a Soproni szójegyzékben is („zanath”, ~1435), melyet valószínű egy soproni iskolarektor jegyzett le (MÉSZÁROS 1986, RÁ CZ 2010).

A Kolozsvári Református Kollégium Könyvtárában találták Francesco Mario Grapaldi (~1465–1515) *Francisci Marij Grapaldi poete laureati* című könyvét, melyet 1516-ban adtak ki. A könyv körülbelül 75 növény kézzel írt latin–magyar szójegyzékét tartalmazta, melyben a „Cithisus: zanoth” növénynév is megtalálható. VISKI (1905) szerint a bejegyzések a 16. századból származnak.

Mivel ezekben a szótárakban ábra vagy egyéb magyarázó szöveg nem található, így a zanót név pontos jelentése nem azonosítható, de feltételezhetjük, hogy nem tért el a 16–20. századi magyar köznyelvben vagy orvosi és botanikai

munkákban fellelhető jelentéstől, tehát *Cytisus* s. l. és/vagy *Genista* és *Ononis* fajokra használták a nevet. Az hogy a korai szótáraink alkotói, a latin szövegekben, szereplő *Cytisus* növénynevet már a 14. században, azonosították a Kárpát-medencében előforduló *Cytisus* s. l., *Genista* és *Ononis* fajokkal, azzal magyarázható, hogy az ókori szövegekben szereplő *Medicago arborea*, akár csak a Kárpát-medencében zanótnak nevezett legtöbb növényfaj, fás szárú, pillangós virágú cserje, amely a legelő állatok kedvelt tápláléka.

A *Cytisus* szó megjelenése az oktatási anyagokban annak is köszönhető, hogy az ókori, majd az ezek mintájára készült középkori pástorkölteményekben is szerepelt a növénynév. A *Szalkai-kódex*-ben is megtalálható a *Cytisus* név, amely Szalkai László (1475–1526) esztergomi érsek diákkori jegyzeteit tartalmazza. A kézzel írott iskolai tananyag a sárospataki gimnáziumban készült 1489–1490-ben. A kézirat egy része Theodulus (vagy Teodolus) eklogájához fűzött feljegyzéseket tartalmaz, mely költemény a középkor európai iskoláiban elterjedt tananyag volt. A *Cytisus* szó Theodulus eklogájában (RABY 1965) is megtalálható („Vesper oves cithiso, capras depellit ab ulmo”), ezzel magyarázható, hogy a *Szalkai-kódex*-ben is említésre került: „Cytisus genus est arboribus pinguis, a cytisorum insula, ubi abundat. Habet cytibus genus senticis herba odorifera et nunquam suo flore”. MÉSZÁROS (1964) szerint a megjegyzés a „Cituorum insula” nevű dunai szigetre utalhat, ahol a növény bőven terem. Valószínűbbnek tartjuk, hogy az információ Pliniustól származik, aki a *Cytisus*-ról leírja, hogy először Kythnos (Cythnos) görög szigetéről ismerték meg a növényt (LINK 1822), mely nevét is erről a szigetről kapta („Invenitur hic frutex in Cythno insula...”). Így a *Szalkai-kódex*-ben található *Cytisus* név feltehetőleg semmilyen kapcsolatban nem áll hazai adatokkal.

Szótárainkon kívül szerepel a zanót név az *Ortus Sanitatis* magyar glosszái között (~1525) is: „Genestra: Zanoth”. Az *Ortus Sanitatis* volt az egyik első természettudományos enciklopédia, melynek első kiadása 1491-ben jelent meg Mainzban. A könyv gazdag ábraanyaga miatt is népszerű volt, így az első kiadást számos fordítás és további 22 német nyelvű kiadás követte. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában fennmaradt a könyvnek egy 1517-es kiadása, melyben 1520-as évekből származó megjegyzések találhatóak. A bejegyzéseket „szakavatott természetbarát, talán orvos” készítette. A könyvben szereplő „Genestra” ábra, amelyet a glosszáíró, mint „zanoth” azonosított, egy pontosan nem meghatározható pillangósvirágú növény, mely talán leginkább a *Genista tinctoria*-ra hasonlít (ARBER 1912, ERNYEI és JAKUBOVICH 1915, RÁCZ 2010).

A képzett botanikusnak számító szerzők szótáraiból pontosabb képet kaphatunk a Kárpát-medence lakosainak növényismeretéről. Már nyomtatásban, posztumusz jelent meg Szikszai Fabricius Balázs (~1530–1576) latin–magyar szótára, mely bőséges növénynévgyűjtést tartalmazott. SZIKSZAI (1590) szójegy-

zékében szerepel a zanót kifejezés, mint a *Cytisus* név megfelelője: „Cytisus: Zanoth”. Szikszai mint „zanoth” nevezi meg a *Resta bovis* nevű növényt is, mely az *Ononis spinosa* Bock-féle neve (BAUHIN 1623), de külön szerepel a szótárban az „Anonis vel Ononis: iglicze” szópár is. A kéziratot Szikszai 1574 előtt készítette, és szélesebb körben ismert volt, így Clusius és Beythe István (1532–1612) is felhasználta saját latin–magyar növénynévjegyzékéhez, a *Stirpium nomenclator Pannonicus*-hoz (UBRIZSY-SAVOIA 2002).

A *Stirpium nomenclator*-nak három különböző kiadását ismerjük (SZABÓ et al. 1992). A Németújváron kiadott változatot, melynek címlapján Clusius szerepel, mint szerző, feltehetőleg Beythe István rendezte sajtó alá (CLUSIUS és BEYTHE 1583). A névjegyzék később az Antwerpenben kiadott *Rariorum aliquot stirpium per Pannoniam* függelékeként is megjelent (CLUSIUS 1584), majd jóval a szerzők halála után Czvittinger Dávid (~1675–1743) is kiadott egy német növénynevekkel bővített változatot (CZVITTINGER 1711). Ennek a névjegyzéknek mind a három kiadásában szerepel a zanót kifejezés: „Cytisus, in genere. zanoth” (CLUSIUS és BEYTHE 1583), „Cytisus, in genere. zanoth” (CLUSIUS 1584, CZVITTINGER 1711).

Clusius és Beythe szótárában egyértelműen elválnak a *Cytisus*, illetve zanót szavak jelentése az *Ononis* nemzetségtől, mely magyar megfelelőjével az iglicével együtt megtalálható a szótárban: „Anonis: iglicze hoc est aculeata” [a magyar szó jelentése tüskés]. A *Genista* nemzetség a szótárakban nem szerepel (CLUSIUS és BEYTHE 1583, CLUSIUS 1584), de a CLUSIUS (1583) flóraművében önállóan tárgyalja *Chamaegenista*, illetve *Genista* néven. A *Rariorum aliquot stirpium per Pannoniam*-ban a növényleírások mellett ábrák is találhatóak. Ha összevetjük a flóraműben, és az annak függelékeként megjelent szótárban található neveket és ábrákat pontosan azonosítani tudjuk a *Cytisus*, illetve zanót név alatt tárgyalt fajokat: *Lembotropis nigricans*, *Chamaecytisus supinus*, *Ch. austriacus*, *Ch. ratisbonensis*. Ezeket a fajokat ma is a *Cytisus* Desf. nemzetségben belül tárgyalják (CRISTOFOLINI és TROIA 2006), vagy a *Cytisus* s. l. nemzetséget felosztva, több önálló, közel rokon nemzetségbe sorolják őket (ROTHMALER 1944, HOLUBOVÁ- KLÁSKOVÁ 1964, PIFKÓ 2009), így tehát a Clusius-féle szótárban a *Cytisus*, illetve a zanót növénynév jelentése már többé-kevésbé megegyezik a mai tudományos munkákban használt jelentéssel.

Korai magyar nyelvű orvosi művek a Kárpát-medencében a 16. századból

A 16. század közepére alakult ki a nyomtatott orvosi irodalom négy fajtája: az orvosbotanikai könyvek (herbáriumok), az orvosi receptgyűjtemények, a sebészkönyvek és az egész tudományág összefoglalására törekvő általános orvosi kézikönyvek (SZLATKY és RÁDÓCZY 1983). A 16. század második felében két

magyar nyelvű orvostanikai munka is megjelent nyomtatásban, illetve egy általános orvosi kézikönyvet ismerünk, mely nyomdai kéziratban maradt. Az orvostanikai művek a magyar növénynev anyagon kívül már a növények leírását is tartalmazták. Ezekben a művekben sajátos módon keveredik az ókori hagyomány, a reneszánsz botanika eredményeivel és a népi növényismerettel, így a füveskönyvekben szereplő növények pontos azonosítására nem minden esetben van lehetőség.

Az első nyomtatásban megjelent magyar nyelvű orvostanikai mű, Melius Juhász Péter (1532–1572) *Herbárium*, amely kéziratos füveskönyvet Heltai Gáspárné adott ki 1578-ban Kolozsváron, a szerző halála után (SZABÓ 1979). Fialovszky Lajos (1846–1909) kutatásai szerint Melius *Herbárium*a Lonicer Ádám latin füvészkönyvének, Dioskorides, Galenos, Theophrastos, Plinius, Columella, Leonhard Fuchs, Jean Ruel (1474–1537), Lonicer János, Hieronymus Bock, Mattioli munkáinak és Lonicer Ádám német füvészkönyvének adataival és saját megjegyzéseivel bővített kivonata (GRABARITS 1984). Melius *Herbárium*ában a „De Cytizo” fejezet valóban több ponton egyezik Lonicer „Cytisus columellae” szövegével. Melius a *Cytisus* magyar nevéként a „kecske háromlevelű” nevet adja meg, mely a Lonicer munkájában is szereplő német Geißklee (kecskehere) név fordításából származhat (RÁCZ 2010). Ez a név azután a későbbi füveskönyvekben is szerepel, mint a zanót (*Cytisus*) alternatív magyar neve (CSAPÓ 1775, GROSSINGER 1797, VESZELSZKI 1798), de arra nincs adatunk, hogy a köznyelvbe is átment volna a használata.

Melius *Cytisus* szócikkével kapcsolatban SZABÓ (1979) felhívta a figyelmet arra, hogy „a leírás növényteni része nagyon zavaros, inkább kidolgozatlan jegyzetnek látszik”: „*Cytisus nékik Lotus magna, azaz nagy háromlevelű fűnek vagy lóherének híják. De Mathiolus, Virgilius, a Plinius igazán írja, hogy kit a méhek, kecskék s a lovak igen szeretnek, sárga virága, egyiknek szederjes, mint a Foenum graecumnak, lóherének, három levele vagyon, fejr színű, mint a vadborsó, olyan szagú, sőt mint az a szeges borsó, olyan szagú. Ezt Mathiolus kórónak mondja. A szanotnak, aki a szántóföldön terem, igen hasonló a herehurához, a lóheréhez, télen is zöld*” (MELIUS 1578). Bár a Melius-féle szöveg valóban nehezen értelmezhető jegyzetnek látszik, a benne található információk nagy része (kurzív rész) már Dioscorides *Materia Medica* című munkájában szerepel a *Cytisus* fejezetében (OSBALDESTON 2000). Ezt a leírást MATTHIOLI (1565), majd LONICER (1557) is átvette. Melius feltehetőleg ezekből a munkákból ismerte Dioscorides szövegét, mely LINK (1722) szerint egyértelműen a *Medicago arborea*-ra vonatkozik. Azt, hogy a *Cytisus*-t a méhek, a kecskék és a lovak szeretik, a legtöbb ókori szerző, így az idézett Vergilius és Plinius munkáiban is megtaláljuk, ahol szintén a *Medicago arborea* vagy *Laburnum* értelemben szerepel a növénynev (LINK 1822, SARGEANT 1920).

LONICER (1557) és MATTIOLI (1563, 1565) műveiben képek is találhatóak *Cytisus* leírása mellett. Lonicer BOCK (1546) ábráját vette át (1. kép), melyen egy *Trifolium rubens* látható. Meliusnak ez a kép lehetett a fő forrása, amikor a *Cytisus* nevű növényt azonosítani próbálta. Mattioli 1563 után született munkáiban a *Medicago arborea* képe szerepel *Cytisus* néven. Nem tudjuk pontosan, hogy Melius Mattioli művének melyik kiadását ismerte, így azt sem tudjuk, hogy a *Medicago arborea* ábráját felhasználta-e a növény azonosítására.

Melius szövegében néhány gondolat talán saját megfigyelésen alapszik, így az utolsó mondat is, melyben a már „szanótnak” nevezett *Cytisus* növény élőhelyéről, és a hozzá hasonló növényekről van szó.

Ha arra keressük a választ, hogy Melius milyen növényt tárgyalt *Cytisus* név alatt, több tényt is figyelembe kell venni: 1. A növény leírásának nagy része olyan ókori szövegek fordítására vezethető vissza, melyek a *Medicago arborea*-ra vonatkoznak. 2. Lonicer füveskönyvében, melyet Melius mint fő forrás használt, *Cytisus* néven a *Trifolium rubens* ábrája szerepel. 3. Melius nem mechanikusan fordította a szöveget, feltételezhetjük, hogy Lonicer vagy Mattioli ábrája, és az ókori szövegek alapján megpróbálkozott az általa ismert növények valamelyikét, mint *Cytisus* azonosítani, a rendelkezésére álló szövegekből pedig azokat a részeket kiválogatni, amelyeket ennek a növénynek a jellemzésére fel tud használni. 4. A *Cytisus* növénynevének a korszak latin–magyar szótáraiban a zanót szó felelt meg. Clusius és Beythe szótárából (CLUSIUS és BEYTHE 1583, CLUSIUS 1584) tudjuk, hogy az ország nyugati felében a zanót nevet a *Cytisus* s. l. nemzetség fajaira használták. Ha elfogadjuk, hogy Melius Sárvár vidékén ismerkedett meg a botanikával (BOTTA 1978, SZABÓ 1979, 2013), akkor a *Cytisus* és zanót néven ő is a *Cytisus* s. l. nemzetség fajait ismerte, ezért használhatta a Lonicer munkájában található *Trifolium rubens*-re, a német név fordítását (kecske háromlevelű) a zanót név helyett. 5. A szöveget Melius halála után rendezték sajtó alá, így feltehetőleg, nem egy letisztázott változat került kinyomtatásra, hanem a szócikkhez gyűjtött jegyzetek. Az ellentmondásokat már Meliusnak is probléma lehetett feloldani, ez is oka lehet annak, hogy a szócikk nem készült el teljesen.

GOMBOCZ (1936) a zavaros szöveg ellenére Melius munkájában szereplő *Cytisus* nevet, mint *Lembotropis nigricans* azonosította. Feltételezhető, hogy Melius sokkal inkább egy környezetében megtalálható *Medicago* vagy *Trifolium* faj jellemzéséhez használható információkat válogatott össze, de a felsorolt ellentmondások miatt a növény pontos azonosítására nincs lehetőség.

Melius munkájában a „szanot” növénynevének mint a *Spartium* magyar megfelelője is szerepel, melyet SZABÓ (1979) a *Cytisus scoparius*-szal azonosított, ami már a *Cytisus* s. l. nemzetségbe sorolható, mely fajokat Melius valóban zanót néven ismert. Mivel Melius ennek a növénynek csak a gyógyhatását ismertette, így a faj ebben az esetben sem azonosítható biztosan.

1595-ben jelent meg Beythe Andrásnak (1564–1599) a Clusius-szal is együtt dolgozó Beythe István fiának füveskönyve (BEYTHE 1595). A mű legnagyobb része Melius Juhász Péter *Herbárium*-ának szó szerinti átvétele (GOMBOCZ 1920). A *Cytisus*-ról írott részben azonban Meliustól csak a növény leírásának gyógyászati részét vette át szó szerint a szerző. A növény jellemzése nem egyezik Melius szövegével, annak csak kisebb részét ültette át saját művébe: „Deákul Cytisus, magyarul zanót, kit az méhek, kecskék és az lovak igön szeretnek, három levele vagyon, sárga virága.” Beythe amikor a füveskönyvet készítette már ismer- te apja és Clusius (CLUSIUS és BEYTHE 1583, CLUSIUS 1584) munkáját, melyben a *Cytisus* s. l. nemzetség fajait nevezték zanótnak, így a latin–magyar szótárak- nak megfelelően a *Cytisus* szó megfelelőjeként Melius-szal szemben a zanót nevet adja meg. Mivel Melius szövege Beythe számára is nehezen érthető lehetett, így abból csak azokat az információkat vette át, amelyek az általa ismert *Cytisus* nö- vények jellemzésére használhatóak voltak. Beythe András füveskönyvében, a nö- vény leírása feltehetőleg a *Cytisus* s. l. nemzetség ismeretén alapszik, még akkor is, ha magát a szöveget Melius könyvéből vette át. Beythe nem egészítette ki olyan tartalommal a leírást, ami közelebb vinne a növény azonosításához, így nem hor- doz sokkal több információt a hazai zanótokról, mint korai szótáraink.

A zanót növénynev többször szerepel az *Ars Medica*-ban is, melyet Váradi Lencsés György (1530–1593) állított össze (VARJAS 1943). Az *Ars Medica* (~1577) egy több másolatban fennmaradt, nyomdai kiadásra előkészített kézirat, mely az első ismert magyar nyelvű általános orvosi könyv (SPIELMANN 1973, SZABÓ 2005, 2013). Mivel a zanót szó különböző receptekben szerepel, ezért a név jelen- tése ebben a munkában sem azonosítható pontosan.

Clusius munkássága a 16. században, a három részre szakadt Magyarország nyugati részében

A három részre szakadt Magyar Királyság nyugati és északi része a 16. szá- zad második felétől a Habsburg uralkodók fennhatósága alatt állt, ahol mint ma- gyar király gyakorolták a hatalmukat. Ezen a területen a Habsburg uralkodói ud- var szellemi hatása is érzékelhető, elsősorban Bécshez közel eső nyugati része- ken. Ferdinánd (1503–1564) majd Miksa (1527–1576) törekednek arra, hogy a kor modern tudományos, művészeti színvonalát képviselő tudósok és művé- szek dolgozzanak Bécsben, így kerül az udvarba Mattioli, Rembert Dodoens (Dodonaeus, 1517–1585) és Clusius is, aki Miksa haláláig vallásilag többé-kevés- bé toleráns környezetben, elismert pozícióban tudott dolgozni (GOMBOCZ 1936, ALMÁSI 2005, BALOGH 2010).

A Magyar Királyság nyugati részén már Clusius érkezése előtt is kialakult egy, a természettudományok iránt fogékony közösség. Számos szerző feltételezi

egy sárvári botanikai iskola létezését, melynek központi figurája Nádasdy Tamás (1498–1562) családjának orvosa és sárvári kertjének vezetője, Szegedi Kőrös Gáspár volt, aki Páduában majd Perugiában tanult az egyetemen (SZABÓ 1993), és Mattiolival is kapcsolatban állt (UBRIZSY-SAVOIA 2002). Fraxinus az újabb kutatások (SZABÓ 2013) alapján ismerte vagy ismerhette a korai orvosi művek szerzőit, Melius Pétert, Váradi Lencsés Györgyöt, illetve Beythe Istvánt, aki 1550 körül került a Nádasdy birtokra és 1555-ig Sárváron dolgozott (ZVARA 2013). GRYNÆUS (1993) Szegedi Kőrös Gáspár levelezését megvizsgálva túlzónak tartja egy ilyen botanikai iskola létezését, ennek ellenére feltételezhető, hogy az említett szerzők későbbi munkásságára Fraxinus Gáspár hatással lehetett, így szerepe lehetett abban is, hogy a Clusius-szal együtt dolgozó Beythe István kiváló növényismerettel rendelkezett.

Mikor Clusius Bécsbe érkezik, már tapasztalt botanikus, franciára fordította Dodoens *Cruyde-Boeck* című művét, illetve saját kutatásai alapján megírja az Ibériai-félsziget első flóraművét (CLUSIUS 1576). A *Respublica litteraria* tagjaként kiváló kapcsolatban volt kora neves botanikusaival, és kereste a magyar tudós emberek társaságát is. Így tehát mint képzett botanikus, aki rendelkezett egy terepbotanikus erényeivel is, kezdte meg a Kárpát-medence botanikai feltárását.

Clusius 1573 és 1587 között élt Bécsben (BALOGH 2010), ahonnan gyakran látogatta meg a Magyar Királyság területét, elsősorban Batthyány Boldizsár (1537–1590) németújvári birtokát. A gróf a természettudományok iránt fogékony, tájékozott ember volt, aki jelentős természettudományos könyvtárral rendelkezett (BOBORY 2005). Udvari lelkésze Beythe István, aki a közös növénygyűjtések mellett a magyarországi növénynevek összegyűjtésében is segítette Clusius munkáját. Beythe István tudását és növényismeretét CLUSIUS (1583) is elismerte, az Antwerpenben kiadott *História rariorum Stirpium et plantarum* előszavában írja: „A legtudósabb Beythe István úr, Isten igéjének hirdetője, a magyar hős Batthyány Boldizsár báró úr városában, Németújvárott: ő tanított engem leginkább a Névjegyzékben szereplő magyar nevekre” (UBRIZSY-SAVOIA 2013).

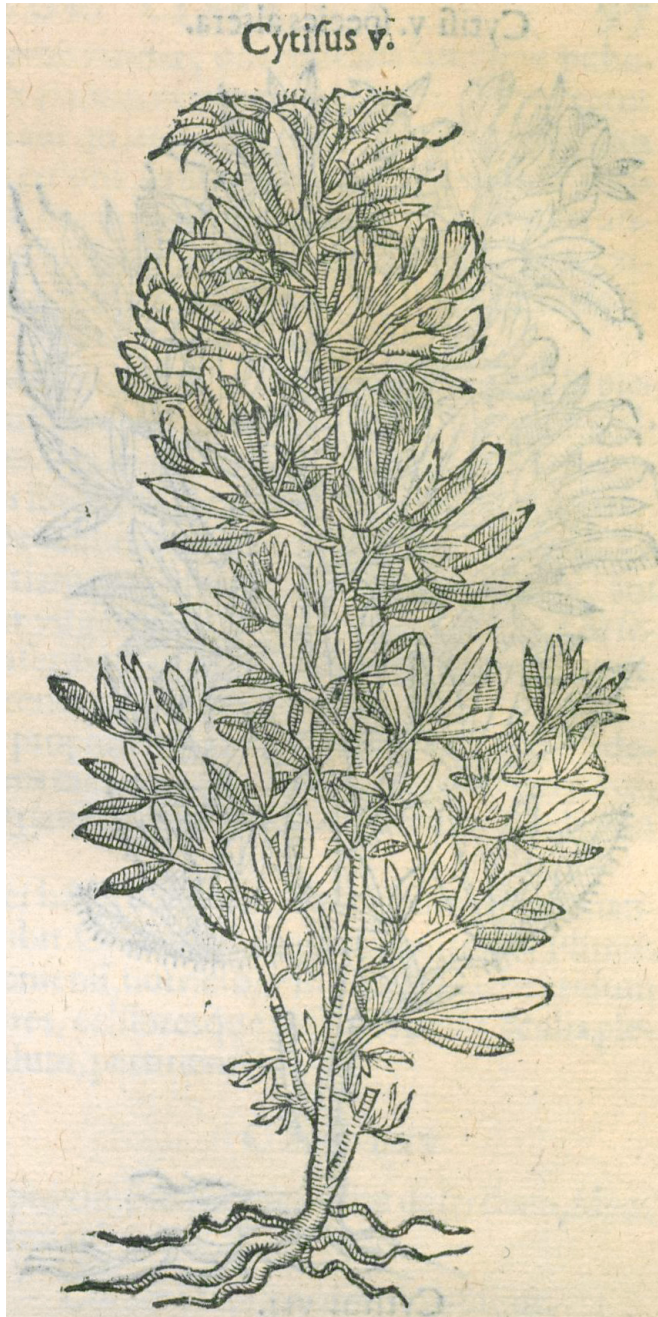
Beythe István a köznyelvben zanótként megnevezett növényeket már maga is, *Cytisus* latin néven ismerhette tanulmányaiból és SZIKSZAI (1590) szótárából, CLUSIUS (1576) pedig akár csak a többi Rondelet-tanítvány, fás szárú, sárga virágú, pillangósvirágú növényeket nevezte *Cytisus*-nak. Így amikor Clusius leírja és elnevezi az első *Chamaecytisus* fajokat mint *Cytisus*, egyaránt támaszkodhatott a montpellieri egyetemen szerzett ismereteire és a Kárpát-medencében élő emberek növényismeretére, mely szemben a német füveskönyvekkel, az ókori szerzők munkáiban szereplő *Cytisus* nevet a mai értelemben vett *Cytisus* s. l. fajokra használta. Így tehát Clusius és Beythe együttműködésének és Batthyány Boldizsár támogatásának köszönhető, hogy az első *Chamaecytisus* fajok leírásában a Kárpát-medencében élő lakosság növényismerete is szerepet kapott.

Clusius bejárta a Kárpát-medence nyugati részét Pozsony környékétől a horvátországi Varasdig. Az útja során szerzett tapasztalatok alapján írta meg a *Rariorum aliquot Stirpium, per Pannoniam* című művét, mely az első tudományos igényű botanikai mű, ami a Kárpát-medence flórájával foglalkozik (GOMBOCZ 1936). Munkájában a szerző azt írja, hogy számos olyan, *Cytisus* nemzetségbe tartozó növényt látott Pannoniában, amit azelőtt máshol nem („*Cytisus aliquot genera elegantia per Pannonias nascuntur, quorum nonnulla alibi nusquam mihi observata memini*”). Összesen négy *Chamaecytisus* taxont írt le művében ezek közül háromnak az ábráját is közli (CLUSIUS 1583). Ezek a leírások tartalmazzák a növény pontos jellemzését, és a lelőhelyi adatokat is, melyeket CLUSIUS (1601) későbbi munkájában további információkkal is kiegészített. Clusius Pannónia alatt a Magyar Királyság akkori területét értette (GOMBOCZ 1936) és mind a négy bemutatott *Chamaecytisus*-t jelzi innen. Ez a négy leírás és három ábra az első, ami bizonyíthatóan *Chamaecytisus* taxonok megfigyelésén alapszik, korábban a nemzetségből egyetlen faj sem került ábrázolásra. Clusius zanótjainak azonosításával KERNER (1869, 1884), aki először írt a *Chamaecytisus* nemzetségről átfogó tanulmányt, részletesen foglalkozott. A négy taxon az ábrák és a leírások alapján egyértelműen azonosítható (1. táblázat): *Ch. austriacus* (3. ábra), *Ch. supinus* nyári (4. ábra) és tavaszi alakja, *Ch. ratisbonensis* (5. ábra).

Clusius hatása, eredményei a későbbi munkákban

Clusius rendkívül nagy hatású botanikus volt, munkájának eredményei beépültek a 16–18. századi európai botanikai művekbe, illetve LINNÉ (1753) *Species Plantarum*-ába, így leírásai mai napig hatással vannak. Azt, hogy Pannoniában érdekes *Cytisus* fajok élnek már a *Rariorum aliquot stirpium per Pannoniam* megjelenésével egy időben a *Striptum Historiae*-ben megemlíti Clusius barátja, DODOENS (1583): „*Reperiuntur huiusmodi Cytisi, in nostra aetate apellata, Moravia, Marcomanum olim prouincia; & in Pannonia superiore siue Austria vias, paesertium profundices & agrorum limites umbra etenim aliquo modo gaudere videntur*”. Nem sokkal később Clusius *Chamaecytisus* ábráit és leírásait jelentős európai szerzők veszik át, így THEODORUS (1590), GERARD (1597) közlik Clusius *Chamaecytisus* ábráit, illetve Gerard a fajok angol nyelvű leírását is megadja. CLUSIUS (1601) későbbi összefoglaló munkájában szintén szerepel a négy leírás és a három ábra. Dodoens művének Clusius által bővített kiadásában a *Ch. austriacus* ábrája és leírása található meg (DODOENS 1608, 1618, 1644).

BAUHIN (1623) nagy jelentőségű művében a *Pinax*-ban három, *Chamaecytisus* nemzetségbe sorolható fajt is CLUSIUS (1583, 1601) leírásai alapján közöl (1. táblázat), így a Clusius *Chamaecytisus* taxonjait a 17–18. századi botanikai művekben, herbáriumi cédulákon, és kerti Indexekben gyakran a Bauhin-féle



3. ábra. „Cytisus 5” Clusius (1601): *Chamaecytisus austriacus* L.
Fig. 3. „Cytisus 5” Clusius (1601): *Chamaecytisus austriacus* L.



4. ábra. „Cytisus 5 species altera” Clusius (1601): *Chamaecytisus supinus* L.
Fig. 4. „Cytisus 5 species altera” Clusius (1601): *Chamaecytisus supinus* L.



5. ábra. „Cytisus 7” Clusius (1601): *Chamaecytisus ratisbonensis* Schaeff.
Fig. 5. „Cytisus 7” Clusius (1601): *Chamaecytisus ratisbonensis* Schaeff.

neveken találjuk (1. táblázat), bár CLUSIUS (1601) *Rariorum plantarum historia* című munkájára is gyakran hivatkoztak.

Johann BAUHIN és CHERLER (1650) művében ábrával és leírással együtt szerepelnek a *Chamaecytisus* fajok (1. táblázat), melyeket Clusius írt le. Szintén megtalálhatóak a bázeli egyetem tanárának, Theodor Zwingernek III. (1658–1724) művében (ZVINGER 1690, 1696), melyben a korábbi művek összegzésére törekedett.

Clusius hatása nem csak az irodalmi munkásságában mutatkozott meg, Bécsben majd Leidenben botanikus kertek létrehozásában vett részt, és segítette az eichstätti kert létrejöttét is. Ezeknek a kerteknek a számára maga is gyűjt növényeket (OGILVIE 2006).

Johann Konrad von Gemmingen (1561–1612) eichstätti püspök willibaldsburgi palotája körül alakították ki a korszak egyik legjelentősebb és leghíresebb élőnövény-gyűjteményét. A püspök a kert kialakításával a közeli Nürnbergben élő természettudóst, ifjabb Joachim Camerariust (1534–1598) bízta meg, majd halála után Basilius Besler (1561–1629) nürnbergi gyógyszerészt. Camerarius igen jó barátságban volt Clusius-szal, akivel intenzív levelezést folytatott, Clusius növényeket is küldött neki (OGILVIE 2006).

BESLER (1613) már a püspök halála után jelenteti meg a *Hortus Eystettensis*-t, mely a kertben található növényekről készült ábrákat tartalmazza. Ebben a műben található a *Ch. austriacus* jól azonosítható képe „Cytisus V Clusii” néven, mely név CLUSIUS (1601) *Rariorum plantarum historia* művére utal, ahol ez a faj az ötös számú *Cytisus*. A *Ch. austriacus* ábrája egyértelműen eredeti és nem a CLUSIUS (1583, 1601) munkáiban található metszet alapján készült. Mivel Clusius segítette a kert létrehozását, könnyen lehet, hogy ő segített abban is, hogy a kert *Ch. austriacus*-hoz hozzájusson. Feltételezhető, tehát hogy az ábra a Kárpát-medence nyugati részéből származó kertben nevelt növény alapján készült.

A Clusius alapította leideni botanikus kert első indexében (BOERHAAVE 1710), melyet a kert vezetője Herman Boerhaave (1668–1738) állított össze, sem a *Ch. austriacus*, sem a *Ch. supinus* nem szerepel, viszont az 1720-ban kiadott Indexben (BOERHAAVE 1720) már megtaláljuk a *Ch. supinus*, és *Ch. austriacus* Bauhin-féle nevét is (BAUHIN 1623). A *Ch. austriacus* az indexben a „Cytisus 12” alatt található, de csak mint a „Cytisus hirsutus flore luteo purpurascens” feltételezett szinonim neve, amely azonban a *Sarothamnus* Bauhin-féle neve volt (1. táblázat), így kérdéses hogy a *Ch. austriacus* valóban megtalálható volt-e a kertben. A *Ch. austriacus* a későbbi indexben (ROYEN 1740) sem szerepel, melyet Boerhaave utóda Adriaan van Royen (1704–1779) állított össze. A *Ch. supinus* ugyan volt a kertben, de ez Közép- és Nyugat-Európa számos országában előfordul, így ennek példányai viszonylag egyszerűen beszerezhetőek lehettek, ami valószínűsíti, hogy a botanikus kertben az 1730-as években, mikor Linné

Leidenben tartózkodott már nincsenek Clusius Kárpát-medencei gyűjtéséből származó *Chamaecytisus*-ok.

Természettudósok a Kárpát-medencében a török hódoltság idején
a 17. században

Clusius nagy jelentőségű munkája után a Kárpát-medence flóráját módszeresen kutató természettudós, száz éven keresztül nem látogatta meg a háborúktól sújtott, három részre szakadt ország területét. A történelmi helyzet nem kedvezett a hazánkából kiinduló botanikai kutatásoknak sem, ezért kevés botanikai témájú kézirat maradt fenn a korszakból, azok is elsősorban orvosi művek, így a 17. századból csak szórványos botanikai adataink vannak (GOMBOCZ 1936).

Joachim Burser (1583–1639) dán botanikus Caspar Bauhin tanítványa, 1615. július 21-én mesterének küldött leveléből tudjuk, hogy 1615-ben látogatta meg iskolatársát, Wilhelm Männert (1580–1645), aki az ausztriai Linzben volt gyógyszerész. Innen indultak gyűjtőútra, mely során Komárom és Győr környékét is érintették, közel az Oszmán Birodalom határához (SPETA 2002). Burser herbáriuma egyike a legrégebb fennmaradt herbáriumoknak, melyet ma az Uppsalai Múzeum őriz. Ebben a gyűjteményben található egy *Cytisus austriacus* példány (Burser vol. 22-003, UPS), amelyet Magyarországon gyűjtött: „In Ungaria...”. A herbáriumi cédulán a *Ch. austriacus* Bauhin-féle neve szerepel: „Cytisus incanus folio oblongo Austricus” (1. táblázat). Később ezt a lapot jelöli ki Cristofolini (TURLAND és JARVIS 1997), mint a *Cytisus austriacus* lektotípusa. Ez a legkorábbi fennmaradt *Chamaecytisus* példány, mely feltehetőleg a mai Magyarország területéről származik.

Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730), aki az 1680-as évektől 1703-ig tartózkodott a Kárpát-medencében, felszabadító háborúban vett részt, mint magas beosztású, fontos feladatokkal megbízott tiszt. Bejárja a Kárpát-medence jelentős részét, munkája mellett lejegyezte az ország természeti viszonyaival kapcsolatos megfigyeléseit is. Miután a katonai szolgálatból visszavonult baráti viszony alakult ki közte és a leideni botanikus kert vezetője Boerhaave között. Az 1720-as években rendezte sajtó alá Kárpát-medencei természettudományos jegyzeteit (GOMBOCZ 1936).

A Duna-monográfiájának *Catalogus Plantarum circa Danubium sponte nascentium* című fejezetében a Kárpát-medencében megfigyelt növényeket (MARSIGLI 1726), BAUHIN (1623) és THEODORUS (1590) nevezékτανát párhuzamosan használva listázta. Marsigli négy *Cytisus* taxont sorol fel, ezek közül egy *Chamaecytisus* nemzetségbe tartozó fajt, a *Ch. austriacus*-t, de sem általános lokalitást („locus generalis”), sem pontosabb lelőhelyet nem közöl („locus specialis”) a név mellett, illetve „collibus sylvestribus circa frutices” [erdős dom-

bokon, bokros helyeken], mely az elsőként felsorolt *Cytisus* mellett szerepel, feltehetőleg mind a négy fajra vonatkozik.

Linné és a Kárpát-medencei *Chamaecytisus* fajok

LINNÉ (1753, 1763) amikor a *Species Plantarum*-ot írta számos forrást felhasznált művéhez, így rendelkezésére álltak a korábbi botanikai művek a 16–17. századból. A fajleírásokban sok helyen hivatkozott Caspar BAUHIN (1623), Jane BAUHIN és CHERLER (1650) műveire is, illetve CLUSIUS (1601) munkájára. Mivel leideni tanulmányai ideje alatt az ottani botanikus kert növényeit is tanulmányozta, illetve a kert vezetői Boerhaave és Royen is segítették munkáját, ezért a leírásokban gyakran hivatkozik a leideni kert indexeire (BOERHAAVE 1720, ROYEN 1740). Emellett néhány herbáriumot is felhasznált munkáiban, így például Burser herbáriumát is (JARVIS 2007).

LINNÉ (1753) egy biztosan a *Chamaecytisus* nemzetségbe tartozó fajt írt le a *Species Plantarum* első kiadásában: a *C. supinus*-t, míg a *C. hirsutus* státusa vitatott (JARVIS 2007). LINNÉ (1748) saját uppsalai kerti indexén kívül, CLUSIUS (1601), BAUHIN (1623), ROYEN (1740) munkáit említi a protológusban, ezekben a munkákban további művekre hivatkoznak (BESLER 1623, BOERHAAVE 1720). A *C. supinus* protológusában található közvetlen vagy közvetett hivatkozásokhoz összesen négy eredeti *Cytisus* ábra kapcsolódik, CLUSIUS (1583) három ábrája (3–5. ábra), illetve BESLER (1613) ábrája, emellett Linné Burser herbáriumát is felhasználta munkája során. Ezek alapján a *Cytisus supinus* fajleírása összesen három fajt foglal magába, a *Ch. supinus* tavaszi és nyári alakját, a *Ch. austriacus*-t és a *Ch. ratisbonensis*-t. A *Cytisus supinus* protológusának (LINNÉ 1753) ma is azonosítható forrásai, a Kárpát-medence nyugati részéből származó növények leírásán és ábráin alapulnak, illetve egy az erről a területről származó *Chamaecytisus* példányon. Ennek ellenére a lelőhelyként Pannonia nincs megjelölve sem a *Cytisus supinus* leírásában (LINNÉ 1753): „Habitat in Sibiria, Italia, Sicilia, Galloprovincia”, sem a *Cytisus austriacus* protológusában (LINNÉ 1763): „Sibiria, Austria, Italia”. A Linné által meglátogatott botanikus kertek anyagában feltehetőleg lehettek olyan *Chamaecytisus* példányok is, melyek nem a Kárpát-medencéből származtak, és ezeket Linné felhasználta a faj leírásához, Clusius munkájában szereplő elterjedési adatokat, pedig nem vette figyelembe.

Orvosbotanikai művek a Kárpát-medencében a 17–18. században, és Grossinger János Dendrológiája

A Kárpát-medence területén a 17–18. században hivatásos orvosok csak a főúri udvarokban és a gazdagabb városokban voltak. Ennek köszönhető, hogy sok olyan empirikus módon orvosi ismereteket szerző ember gyógyított, aki jó

szándékból, gyakran a családi hagyományok alapján foglalkozott orvoslással, voltak közöttük parasztok, papok, nemesek és főnemesek egyaránt. Ezek a gyógyítók a 16. századtól egészen a 18. század végéig megbecsült emberek voltak. Munkájuk során számos receptet és gyógymódot jegyeztek le, ezek a leírások növényneveket is tartalmaztak. A 17–18. századból számos orvosi témájú kézirat fennmaradt, illetve néhány munka nyomtatásban is megjelent (BENCZE 1957).

A *Cytisus* növénynév szerepel Kájoni János (1629–1687) nagy műveltségű ferences rendi szerzetes 1673-ban írt kéziratában, a *Magyar Herbárium*-ban. Kájoni az *Ortus Sanitatis* munkához kiegészítés céljából írta 67 oldalas munkáját, mely 244 gyógynövény leírását tartalmazza (PÉTER 2014). A *Cytisus* név szerepel Pettenyi Borbély Márton (1656–1701) 1683-ban írt kéziratában is („Zanot: Cythisus”), melyben a szerző borbély szakmájához is fontos recepteket gyűjtötte össze (BOTHÁR 1911).

Nedlici Váli Mihály (~1710–1772) a kalandos életű „csodadoktor” 1759-ben íródott műve a *Házi Orvosi Szótárotka* csak a szerző halála után húsz évvel 1792-ben jelent meg (ERNYEI 1921, BENCZE 1964). Ebben is szerepel a zanót nevű növény, mely „a régi gazdálkodó Deákoknál Cytissusnak neveztetett”. NEDILICZI VÁLI (1792) a *Cytisus* szócikkben jórészt a már Melius munkájában is megtalálható gyógyhatást ismertette. A növény leírása viszont eredeti: „Zanót erős gyokerü fü, a’ nyájok’pásztorinál igen esméretes”. Ez a leírás illik a *Cytisus* s. l. és az *Ononis* fajokra is, de Váli az *Ononis* nemzetséget külön tárgyalja: „Iglitze fűnek, vagy tuskének mellyet Deákul Aunonis, resa bovis, és remora aratri neveznek”.

Csapó József (1734–1799) debreceni főorvos *Magyar Kert*-jében, mely az egyszerű emberek számára írt füveskönyv, szerepel „Zanot” szócikk. CSAPÓ (1775) leírása a *Cytisus* s. l. nemzetség valamelyik fajára vonatkozik: „Melly Magyarországban terem, erős kemény szárú, két vagy három araszni magasságú, három levelü, sárga virágú”. A latin növénynév, melyet Csapó megadott nem segíti az azonosítást, mivel talán tévedésből, a Bauhin-féle (BAUHIN 1623) „*Cytisus incanis siliquis falcatis*” nevet adja meg, amely egy nehezen azonosítható növény neve (1. táblázat).

Veszelszki Antal (~1730–1798) Sopronban született, majd Vácon dolgozott, feltehetőleg mint gazdatiszt. Jó növényismerete volt, emellett a korábbi füveskönyveket is ismerte. A növény plánták országából való erdei, és mezei gyűjteményben többek között Mattioli, Jacobus Theodorus, Hieronymus Bock, és Theodorus Zwinger munkáit is felhasználta (ALFÖLDI FLATT 1894). Veszelszki a *Ch. austriacus* Bauhin-féle (BAUHIN 1623) nevének módosított változatát használta a könyvében ismertetett *Cytisus* megnevezésére: „*Cytisus incanus, folio oblongo Pannonicus*” (1. táblázat). A növény jellemzése többé-kevésbé eredeti, csak részben ülteti át a korábbi füveskönyvek szövegét, és a leírás érdekes néprajzi adatokat is tartalmaz: „Az Írók néhány nemeit emlegettk, de én tsak a’ Magyar

Országit hozom-fel, melly erős, kemény száru, térdnyi magosságnál-is fellebb ágaskodik, erős, és hoszszú gyökerű-fű, a' nyáj-Pásztoroknál igen esméretes, és a' Szántó-vető embereknél: mert ennek az ekéjét meg-akasztja, 's gússát elszakasztja, amazok pedig idő-töltésből a' gyökerét ki-ásván, juhász-bottyaikra gyökér-karikát kötnek. A' fű' levelei hármassak mint a' ló heréjé, és innét a' *Trifolium magnum* nevet-is reá adják némelyek". Érdemes megjegyezni, hogy a *Trifolium magnum*, mint a *Cytisus* alternatív neve már Dioscorides munkájában is megjelenik (OSBALDESTON 2000), melyet aztán a különböző füveskönyvek átvettek, és tovább örökítettek (MATTIOLI 1554, LONICER 1557, MELIUS 1578). Veszelszki feltehetőleg azért említi a *Trifolium magnum* nevet, mert a magyar köznyelvben is előfordul, hogy a *Cytisus* fajokat vadherének is nevezik (MOESZ 1908, MOLNÁR 2012). Vác környékén, ahol Veszelszki dolgozott a *Ch. austriacus* és a *Ch. virescens* is gyakori (PINTÉR et al. 2010), így a leírás feltehetőleg ennek a két fajnak a megfigyelésén alapszik. Veszelszki sok helyen láthatta a növényt, így pontos adatát nem közölte, csak általános elterjedését adta meg: „in dumetis, inter frutices alibi” [cserjés, bokros helyen].

Grossinger János (1728–1803) munkája során Magyarország (Hungaria) természetrajzi leírását tűzte ki célul, latin nyelvű műve csonka maradt, így a botanikával részletesebben is foglalkozó kötet már nem jelent meg, csak a *Dendrologia* rész készült el (GROSSINGER 1797). Bár Grossinger Közép-Európa jelentős részét bejárta tanári és papi munkája során (ABAFI AIGNER 1897), művébe saját tapasztalataiból keveset épített be. GOMBOCZ (1936) anakronisztikusnak nevezi a *Dendrologiá*-t, mely valóban igyekszik a korábbi nagy tekintélyű szerzők munkáira hivatkozni, és csak ott támaszkodik saját megfigyelésekre, ahol ezek a munkák nem közölnek elég információt. A *Cytisus* fejezetben is jellemző a kritikai szemlélet hiánya, így a mű inkább kultúrtörténeti jelentőségű maradt.

GROSSINGER (1797) összesen öt növényt tárgyal *Cytisus* néven, különböző szerzők nevezéktanát felhasználva: *Medicago arborea* (BAUHIN 1623), *Ch. austriacus* (CLUSIUS 1601, LINNÉ 1763), *Ch. triflorus* vagy *Ch. supinus* (BAUHIN 1623, LINNÉ 1753), *Trifolium rubens* (BOCK 1546), az ötödik *Cytisus* faj esetében pedig Vergilius második eklogájára hivatkozott Grossinger, bár nyilvánvaló hogy Vergilius szövege alapján a faj nem azonosítható, talán a *Lembotropis nigricans*-ra vagy *Ch. ratisbonensis*-ra gondolt a szerző: „Torva leaena lupum sequitur; lupus ipse capellam; / florentem cytisum sequitur lasciva capella;” „Ordas után vad oroslán fut, kecskét követ ordas, / Kap buja kecske lucerna-virág sűrűjére: Alexis,” (Lakatos István fordítása). Lelőhelyi adatokat közöl ugyan Grossinger, de ahol lehetőség van Clusius munkáiból veszi át az elterjedésre vonatkozó részeket. Ha DIÓSZEGI és FAZEKAS (1807), tíz évvel később megjelent Magyar Fűvész Könyvével, összevetjük, ahol már összesen 6 *Chamaecytisus* taxon szerepel Linné nevezéktaná szerinti (*C. capitatus*, *C. austriacus*, *C. leucanthus*, *C.*

purpureus, *C. supinus*, *C. biflorus*), akkor szemléletes példát kapunk arra, hogy Kitaibel működésével egy időben milyen változáson ment keresztül a magyar tudományos gondolkodás.

A Kárpát-medence módszeres botanikai feltárásának 18. századi előzményei, osztrák botanikusok hatása a magyar botanikára, és a magyar tudós társaságok gondolata

A 17. századtól kezdve Európában sorra hozták létre a tudós társaságokat és akadémiákat, melyek feladata a tudományos élet megszervezése volt. A visszafoglaló háborúk (1683–1699) és a Rákóczi szabadságharc (1703–1711) után a magyar állam területén is egyre több, tudomány iránt elkötelezett ember próbálkozott azzal, hogy társaságokat szervezzen. Az 1730-as évek végén Loew Károly Frigyes (1699–1741) soproni orvos felhívással fordult kollégáihoz, és segítségüket kérte a pannon flóra leírásához, de a felhívás nem volt eredményes, és csak néhány ismerős orvos csatlakozott a mozgalomhoz (GOMBOCZ 1936, SZELESTEI 1989).

Loew a soproni Deccard János Kristóffal (1686–1764) közösen írja meg a *Flora Sempronensis*-t 1740–42-ben, de ez a mű kéziratban maradt. GOMBOCZ (1906) a Sopron vármegye flórájáról írt munkájában a *Cytisus supinus* adatai mellett hivatkozott Loew és Deccard kéziratára. A soproni városi könyvtárban őrzött kéziratban, nem találtuk a *Cytisus supinus*-ra vonatkozó adatot (Schmidt Dávid 2015, in litt.), így nem tudjuk, hogy Gombocz hivatkozásának mi lehetett az alapja.

A Habsburg Birodalom a 18. század első kétharmadában a folyamatos háborúk miatt alig támogatta a tudomány fejlődését a Magyar Királyság területén, így a korszak tudományos kezdeményezései lendületüket veszítették vagy teljesen elhaltak. Botanikai munka nyomtatásban alig jelent meg ebben az időszakban, a kéziratok, herbáriumok pedig megsemmisültek anélkül, hogy valaki feldolgozta volna az anyagukat, pedig azokban nyilván a *Chamaecytisus* nemzetséggel kapcsolatban is szerepeltek adatok (GOMBOCZ 1936).

Bár a 18. század közepén Ausztriában is felvetődött egy osztrák akadémia alapításának a gondolata, azt csak a 19. században hozták létre, így a Habsburg Birodalom tudományos életét elsősorban egy-egy kiemelkedő egyéniség határozta meg (SZELESTEI 1989). Joseph von Jacquin (1727–1817) Leidenben született, jómódú családban nőtt fel, mely kapcsolatot tartott Boerhaave tanítványával, Gerard Swieten-nel (1700–1772), aki 1745-től Mária Terézia udvarában dolgozott. Jacquin orvosi tanulmányait szülővárosában kezdte, ahol Royen-től a leideni botanikus kert vezetőjétől tanult botanikát, aki már ekkor Linné rendszerét tanította, majd Párizsban folytatta, ahol Jacquin Antoine de Jussieu (1686–

1758) előadásait hallgatta. Swieten javaslatára és segítségével 1752-ben utazott Bécsbe. 1769-től a bécsi egyetem botanika és kémia tanszékének professzora, elismert befolyásos tudós, a szakmai kérdésekben döntő szava volt a Habsburg Birodalomban. Jacquin, akit Ausztria Linnéjének is neveznek, Linné rendszerének elkötelezett híve volt, mely neki köszönhetően a bécsi, majd a budai egyetemen is a botanikai oktatás alapját képezte (PROSZT 1938, MADRIÑÁN 2013).

Jacquin 1763 és 1769 között a selmezbányai egyetemen oktatott kémiát (PROSZT 1938), így lehetősége volt a Kárpát-medence nyugati részén botanizálni. GOMBOCZ (1906) szerint Sopron környékét is meglátogatta, így tapasztalatokat szerezhetett hazánk flórájáról is. JACQUIN (1773) egyik fő művében a *Flora Austriaca* első kötetében három *Chamaecytisus* fajt közöl: *Ch. supinus*, *Ch. austriacus*, *Ch. ratisbonensis*. A *Ch. ratisbonensis* Jacquin munkájában *Cytisus supinus* néven szerepel, a *Ch. supinus*-t pedig *Cytisus capitatus* néven tárgyalja, mely taxont nem sokkal korábban írta le Giovanni Antonio Scopoli (1723–1788) a *Flora Carniolica* második kiadásában (SCOPOLI 1772). Jacquin mindhárom faj leírásában helyesen hivatkozik a CLUSIUS (1601) munkájában szereplő növényekre. Két faj adatát a magyar állam („Hungaria”) területéről is közli: *Ch. ratisbonensis* (= *C. supinus* Jacq.), *Ch. austriacus*. Ezzel ő az első botanikus, aki Linné nomenklatúrája szerint publikált *Chamaecytisus* adatokat a Kárpát-medencéből. A *Flora Austriaca*-nak nagy szerepe volt abban, hogy a *C. capitatus* név használata általánossá vált a magyar botanikai irodalomban, és csak KERNER (1863, 1869, 1884) és SIMONKAI (1888) után kezdte felváltani a *C. supinus* és a *C. aggregatus* név használata.

Linné-féle herbáriumban Jacquin több *Chamaecytisus* példánya is fennmaradt, melyet Jacquin gyűjtött, illetve határozott, de a példányokon pontos lokalitás nem szerepel: 1. *Ch. ratisbonensis* (LINN-HL912-9), gyűjtötte: Mygind F., határozta: Mygind F. mint *Cytisus* 8 Clusius, Jacquin J. mint *C. supinus*. 2. *Ch. supinus*, tavaszi alak, „in horto” (LINN-HL912-10), gyűjtötte: Jacquin J., határozta Jacquin J. mint *C. supinus*, ifjabb Linné C. mint *C. hirsutus*; 3. *Ch. supinus*, nyári alak (LINN-HL912-11), gyűjtötte: Jacquin J., határozta: Jacquin J. mint *C. capitatus*, ifjabb Linné C. mint *C. supinus*, 4. *Ch. austriacus* (LINN-HL912-13), gyűjtötte: Jacquin J., határozta: Jacquin J., ifjabb Linné C. mint *C. austriacus*.

Jacquin-nal egy időben dolgozott a Kárpát-medence területén a felső-ausztriai származású Winterl Jakab (1739–1809), aki a tanulmányait Bécsben végezte, ahol Heinrich Johann Nepomuk von Crantztól (1722–1799) tanult botanikát. A közös növénygyűjtések során jó kapcsolat alakult ki közöttük, Crantz később a növénygyűjteményét is Winterlnek ajándékozta. A bécsi egyetemen Crantz és Jacquin között, igen feszült volt a viszony, feltételezhető ez az egyik oka annak, hogy Winterl, aki Selmezbányán, Nagyszombaton, majd Budán tanított, csak igen szerény támogatást kapott munkájához az államtól. Nagy nehézségek árán

már Nagyszombaton létrehozott egy botanikus kertet, majd 1777-ben Budára kerülve folytatta munkáját. Ő az első tanult botanikus, akinek lehetősége volt már nem csak a Kárpát-medence nyugati részén, hanem a középső területein is botanizálni. Buda és Pest környékén kívül a Mátrában és a Bakonyban is gyűjtött növényeket a botanikus kert számára (GOMBOCZ 1936, PRISZTER 1969).

A kert fejlesztése mellett WINTERL (1788) belefogott egy kerti indexnek az elkészítésébe is, melynek az eleje nyomtatásban is megjelent. A támogató környezet hiánya miatt nem fejezte be munkáját, pedig a pannon flóra számos jellegzetes fajának első adata is az *Index*-ben jelent meg először nyomtatásban (PRISZTER 1969). Az *Index horti botanici*-ben négy *Chamaecytisus* taxont tüntet fel: *Cytisus austriacus*, *C. hirsutus*, *C. capitatus*, *C. supinus*. A nevezéktan JACQUIN (1773) munkáját követi, így a *C. supinus* itt *Ch. ratisbonensis* értelemben szerepel, a *Cytisus hirsutus*, pedig feltehetőleg a *Ch. triflorus* Lam. fajjal azonos, amelyet korábban nem publikáltak botanikusok a Kárpát-medencéből.

Winterl 1784-ben kísérletet tett egy Magyarországi Tudós Társaság megszervezésére is, Gelehrte Gesellschaft Hungarn néven, mely létrejött ugyan, de a társaság egyetlen üléséről tudunk csak, és a társaság folyóiratának is csak egyetlen száma jelent meg (*Monatliche Früchte einer Gelehrten Gesellschaft in Hungarn*). A próbálkozás, hogy a természettudományok iránt érdeklődő magyar tudós emberek munkáját összefogja és megszervezze nem járt sikerrel, így tehát a Kárpát-medence flórájának feltárása továbbra is egy-egy elkötelezett botanikus szívügye maradt (SZABADVÁRY és VÁMOS 1994).

Ezek közül az egyik Lumnitzer István (1747–1806), aki orvosi tanulmányai alatt olyan neves természettudósokkal került kapcsolatba, mint Jacquin, Winterl és Scopoli. A diploma megszerzése után Pozsony megyében, majd Pozsonyban dolgozott (BUNKE és BARINA 2006). Orvosi munkája mellett botanizált is. Ő maga írta a pozsonyi flóraművében (LUMNITZER 1791), hogy nagy örömmel kereste fel 200 évvel Clusius után azokat a lelőhelyeket, melyek szerepelnek a Kárpát-medence első nagy flórakutatójának munkájában (CLUSIUS 1583). Lumnitzer elkészítette az első teljes helyi flórát a Kárpát-medencében, amely nyomtatásban is megjelent. A *Flora Posonensis*-ben két *Chamaecytisus* fajt tárgyalt, nevezéktana JACQUIN (1773) munkáját követi, a *Ch. austriacus* mellett a *Ch. supinus*-t *Cytisus capitatus* néven közli.

Megvitatás

Amikor Kitaibel Pál megkezdte botanikai tevékenységét, a Kárpát-medencében is előforduló szélesebb areával rendelkező *Chamaecytisus* fajokat, CLUSIUS (1683, 1601) munkáit is felhasználva, már leírták (*Cytisus supinus* L., 1753; *C. hirsutus* L., 1753; *C. ratisbonensis* Schaeff., 1760; *C. austriacus* L.,

1763; *C. capitatus* Scop., 1772), illetve néhány fajt Kitaibel működésével egy időben írtak le (*C. triflorus* Lam., 1786; *C. albus* Hacq., 1792; *C. ciliatus* Wahlenb. 1814). Ennek ellenére elmondható, hogy Kitaibel Pál az első, aki munkatársa Waldstein Ádám (1759–1823) segítségével, a nemzetséget a Kárpát-medence szinte teljes területén vizsgálta. Kitaibel előtt csak szórványos adatok voltak a terület *Chamaecytisus* taxonjairól, ehhez képest Kitaibel munkája során jelentős herbáriumi anyagot gyűjtött, számos feljegyzést készített. Gyűjteményében 78 *Chamaecytisus* példány található, emellett csere útján több példány eljutott más gyűjteményekbe is (B, BM, M, PR, PRC), néhány lap pedig Waldstein herbáriumában is megtalálható (CHRTEK és SKOČDOPOLOVÁ 1982). Kitaibel naplójában 150 helyen tesz említést *Chamaecytisus* nemzetségbe tartozó fajokról, herbáriumi példányain és a naplójában összesen 19 taxon nevet használt, amelyek *Chamaecytisus* nemzetségre vonatkoznak (PIFKÓ 2007).

Kitaibel törekedett a hazai alakoknak a már korábban leírt fajokkal való megfeleltetésére és csak olyan leírásokat publikált, melyek határozottan elkülöníthetőnek tartott azoktól a fajoktól melyeket Linné írt le. Több olyan taxont is gyűjtött, illetve naplójában vagy herbáriumában meg is nevezett, melyeket nem ő, hanem később más szerzők publikáltak. Az *Icones*-ben leírt taxonokat, melyeknek nevei sokáig használatban voltak (*C. leucanthus* Waldst. et Kit., *C. elongatus* Waldst. et Kit.), ma legtöbb munka mint szinonim neveket kezeli (CRISTOFOLINI 1991, PIFKÓ 2007).

Annak ellenére, hogy a modern irodalomban kevés akceptált név szerepel Kitaibel szerzőségével, elmondható, hogy Clusius után, akinek még csak a Kárpát-medence nyugati részén volt lehetősége botanizálni, ő az első, aki felismerte a *Chamaecytisus* nemzetség változatosságát, alakgazdagságát a Kárpát-medencében. Talán épp az alakok sokasága és Kitaibel kritikai szemlélete, mely megakadályozta, hogy ezt a nehezen értelmezhető változatosságot újonnan leírt fajok sokaságával dokumentálja. Később KANITZ (1863) által kritikai revízió nélkül közölt Kitaibel nevek sem érzékeltetik kellőképpen, hogy a Kárpát-medence zanótfőráját szinte hiánytalanul ismerte, és az eltérő alakokat jó szemmel különítette el, bár a naplójában és a herbáriumában használt nevezéktan még nem mutatja egy letisztult rendszer képét (PIFKÓ 2007).

A nemzetségnek a Kárpát-medencei alakgazdagságot is bemutató feldolgozása, csak Kitaibel halála után 50 évvel, a Habsburg Birodalom flóráját a maga teljességében tanulmányozó KERNER (1863, 1869) munkájában jelenik meg. Kerner Clusius és Kitaibel eredményeit is felhasználta munkája során, mely mai napig az egyik legalaposabb revíziója a *Chamaecytisus* nemzetségnek. Nagy részben támaszkodik Kerner művére magyarországi követője, SIMONKAI Lajos (1888), aki a Kárpát-medencei *Cytisus*-ok monográfiáját készítette el. JÁVORKA Sándor (1925) határozójában, amely a kárpát-medencei flóra kritikai revíziója is egyben,

felhasználta Kerner és Simonkai eredményeit a *Cytisus* fejezet írásakor, de jelzi, hogy a nemzetség még további revíziót igényel: „A *Cytisus*-fajok és alakok még további megfigyelésekre és monografikus feldolgozásra várnak”.

Köszönetnyilvánítás

Szeretném megköszönni a szöveggel kapcsolatos hasznos tanácsait Balogh Lajosnak és Lőkös Lászlónak, illetve Papp Gábornak a könyvtári munkában nyújtott segítségét.

Irodalomjegyzék

- ABAFI AIGNER L. 1897: Grossinger János. 1728–1803. Rovartani lapok 4(4): 69–71.
- ALEXICS 1888: Nyelvtörténeti adatok. A „Lexicon Budense” érdekesebb magyar szavai. Magyar Nyelvőr 17: 369–374, 466–469.
- ALFÖLDI FLATT K. 1894: Veszelszki Antal multszázadbeli magyar botanikus. Természettudományi Közlöny 26(3–4) pótfüzet: 133–136.
- ALMÁSI G. 2005: A republica litteraria és a császári udvar a 16. század második felé-ben. (The Republic of Letters and the Imperial Court in the Second Part of the 16th Century). Aetas 20(3): 5–37.
- ARBER A. 1912: Herbals, their origin and evolution, a chapter in the history of botany, 1470–1670. University Press, Cambridge, 246 pp. <http://dx.doi.org/10.5962/bhl.title.55453>
- BALOGH L. 2010: Carolus Clusius (1526–1609) élete és munkássága. (Carolus Clusius (1526–1609) biography and work). Vasi Szemle 64(4): 395–421.
- BAUHIN C. 1623: Pinax theatri botanici. Ludovici Regis, Basel. <http://dx.doi.org/10.5962/bhl.title.712>
- BAUHIN J., CHERLER J. H. 1650: Historia plantarum universalis 1. Yverdon.
- BEKE Ö. 1906: Népnyelvi hagyományok. Magyar Nyelvőr 35: 432–440.
- BENCZE J. 1957: Az empirikus doktorkodásról és annak kéziratairól. Orvostörténeti Közlemények 6–7: 212–274.
- BENCZE J. 1964: Nediliczi Váli Mihály. Orvostörténeti Közlemények 33: 237–261.
- BENKŐ L. 1976: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 3. (Ö–Zs). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1232 pp.
- BESLER B. 1613: Hortus Eystettensis. [Altdorf], [Konrad Bauer].
- BEYTHE A. 1595: Fives Könüv. Manlius János, Németújvár, 135 pp.
- BOBORY D. 2005: Batthyány Boldizsár és humanista köre. Erudíció, természettudomány és mecénátúra egy 16. századi magyar főúr életében. Századok 139(4): 923–944.
- BOCK H. 1539: New Kreütter Buoch (...). Wendel Rihel, Straßburg.
- BOCK H. 1546: Kreüter Buochs dritte Theile (...). Wendel Rihel, Straßburg.
- BOERHAAVE H. 1710: Index plantarum, quae in Horto Academico Lugduno Batavo reperiuntur. Apud Cornelium Boutestein, Lugduni Batavorum, 278 pp.
- BOERHAAVE H. 1720: Index alter plantarum quae in horto academico Lugduno-Batavo aluntur. Lugduni Batavorum, Sumptibus auctoris, 320 pp.
- BOKOR J. 1980: Nyelvjárások. Egy táj szókészletteni felmérés néhány tanulsága. Magyar Nyelv 76(1): 88–91.
- BOTHÁR D. 1911: Magyar orvosi kézirat 1683-ból. Magyar Nyelvőr 40: 104–114.
- BOTTA I. 1978: Melius Péter ifjúsága. Akadémiai Kiadó, Budapest, 218 pp.
- BRUNFELS O. 1530: Herbarum vivae eicones. Straßburg. <http://dx.doi.org/10.5962/bhl.title.8049>

- BUNKE Zs., BARINA Z. 2006: Lumnitzer István (1749. április 4. – 1806. január 11.) élete és munkássága (The life and work of István Lumnitzer (1749–1806)). *Botanikai Közlemények* 93: 27–30.
- CHRTEK J., SKOČDOPOLOVÁ B. 1982: Waldstein's collection in herbarium of the National Museum in Prague. *Acta Musei Nationale Pragae* 38(4): 201–238.
- CLUSIUS C. 1576: *Rariorum aliquot Stirpium per Hispanias Obseruatarum Historia*. Ex officina Christophori Plantini, Antwerpiae. <http://dx.doi.org/10.5962/bhl.title.847>
- CLUSIUS C. 1583: *Rariorum aliquot Stirpium, per Pannoniam, Austriam, & vicinas quasdam Provincias observatarum Historia*. Ex officina Christophori Plantini, Antverpiae, 766 pp. <http://dx.doi.org/10.5962/bhl.title.845>
- CLUSIUS C. 1584: *Stirpium Nomenclator Pannonicus*. Ex officina Christophori Plantini, Antverpiae, 16 pp.
- CLUSIUS C. 1601. *Rariorum plantarum historia*. Plantinus, Antwerpen. <http://dx.doi.org/10.5962/bhl.title.724>
- CLUSIUS C., BEYTHE S. 1583: *Stirpium Nomenclator Pannonicus*. Nemetuywarini per Ioannem Manlium.
- CRISTOFOLINI G. 1991: Taxonomic revision of *Cytisus* Desf. Sect. *Tubocytisus* DC. (Fabaceae). *Webbia* 45(2): 187–219. <https://doi.org/10.1080/00837792.1991.10670496>
- CRISTOFOLINI G., TROIA A. 2006: A reassessment of the sections of the genus *Cytisus* Desf. (Cytiseae, Leguminosae). *Taxon* 55(3): 733–746. <https://doi.org/10.2307/25065647>
- CZVITTINGER D. 1711: *Specimen Hungariae literatae virorum eruditione clarorum natione Hungarorum, Dalmatarum, Croatarum, Slavorum, atque Transylvanorum, vitas, scripta, elogia et censuras exhibens accedit bibliotheca scriptorum qui extant de rebus Hungaricis*. Francofurti et Lipsiae, J. G. Kohlesius, 508 pp.
- CSAPÓ J. 1775: *Új füves és virágos Magyar kert*. Landerer, Pozsony, 328 pp.
- DALÉCHAMPS J. 1586: *Historia generalis plantarum 2*. Lyon, Gulielmum Rouillium.
- DE CANDOLLE A. 1825: *Prodromus systematis naturalis regni vegetabilis 2*. Argentorati et Londini, Parisiis, 644 pp.
- DESFONTAINES R. L. 1798: *Flora Atlantica: sive historia plantarum quae in Atlante, agro tunetano et algeriensi crescunt*. L. G. Desgranges, Parisiis. <http://dx.doi.org/10.5962/bhl.title.323>
- DIKLIĆ N. 1972: *Chamaecytisus* Link. In: JOSIFOVIĆ M. (szerk.): *Flore de Republique Socialiste de Serbie 6*. Academie Serbe des Sciences et des Arts, Beograd, pp. 497–515.
- DIÓSZEGI S., FAZEKAS M. 1807: *Magyar fűvész könyv*. Csáthy György, Debrecen.
- DOBROCHAEVA D. N., KOTOV M. E., PROKUDIN U. N., 1987: *Opredelitel' vysshih rastenij Ukrainy [The determinant of vascular plants of Ukraine]*. Naukova Dumka, Kiev, 471 pp.
- DODOENS R. 1583: *Remberti Dodonaei (...) Stirpium historiae pemptades sex, sive libri XXX*. Ex officina Christophori Plantini, Antuerpiae. <http://dx.doi.org/10.5962/bhl.title.855>
- DODOENS R. 1608: *Cruydt-Boeck*. Inde Plantijnsche Druckerije van François van Ravelingen, Leyden.
- DODOENS R. 1618: *Cruydt-Boeck*. Inde Plantijnsche Druckerije van François van Ravelingen, Leyden.
- DODOENS R. 1644: *Cruydt-Boeck*. Inde Plantijnsche Druckerije van Balthasar Moretus, Antwerpen. <http://dx.doi.org/10.5962/bhl.title.7117>
- ELLIOTT B. 2011: The world of the Renaissance herbal. *Renaissance Studies* 25(1): 24–41. <https://doi.org/10.1111/j.1477-4658.2010.00706.x>
- ERNYEI J. 1921: Régi füveskönyveink történetéből. Nedelici Vályi Mihály [Nedeliczi Váli Mihály] és művei. *Természettudományi Közlöny* 53 Pótfüz. 1–4: 44–54.
- ERNYÉY J., JAKUBOVICH E. 1915: Két természetrajzi szójegyzék. *Magyar Nyelv* 11(1): 37–39.
- FINÁLY H. 1892: A besztercei szöszedet. *Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből* 16(1): 1–92.
- FUCHS 1542: *De historia stirpium commentarii*. Isingrin, Basel, 896 pp. <http://dx.doi.org/10.5962/bhl.title.63882>

- GERARD J. 1597: The herbal: or, Generall historie of plants. Iohn Norton, London.
<http://dx.doi.org/10.5962/bhl.title.99400>
- GOMBOCZ E. 1906: Sopronvármegye növényföldrajza és flórája. Matematikai és Természettudományi Közlemények 28(4): 1–179.
- GOMBOCZ E. 1920: Beythe András „Füves könyvének” kritikája. Botanikai Közlemények 18: 29–34.
- GOMBOCZ E. 1936: A Magyar botanika története: a magyar flóra kutatói. A Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 636 pp.
- GRABARITS I. 1984: Fialowski Lajos, Melius Péter Herbáriumának első kutatója. Orvostörténeti Közlemények: 107–108: 181–188.
- GRANT M. 2004: Continuity in Pastoral: Plants and Food in Virgil. Proceedings of the Virgil Society 25: 125–134.
- GROSSINGER J. B. 1797: Universa Historia Physica 5, Dendrologia. Simon Petrus Weber, Posonii, 352 pp.
- GRYNAEUS T. 1993: Szegedi Körös Gáspár (Casparus Fraxinus Zegeginus). Orvostörténeti Közlemények 141–144: 27–52.
- GUZMICS I. 1824: Theokritosz maradványi. Streibig Leopold, Győr, 131 pp.
- HERMAN O. 1914: A magyar pásztorok szókinése. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 798 pp.
- HEYWOOD V. H., FRODIN D. G. 1968: *Chamaecytisus* Link. In: TUTIN T. G. et al. (eds.): Flora Europaea 2. Univ. Cambridge Press, Cambridge, pp. 90–93.
- HOLUB J., BERTO VÁ L. 1988: *Chamaecytisus* Link. In: BERTO VÁ L. (szerk.): Flóra Slovenska IV/4. VEDA, Bratislava, pp. 32–60.
- HOLUBOVÁ-KLÁSKOVÁ A. 1964: Bemerkungen zur Gliederung der Gattung *Cytisus* L. s. l. Acta Univ. Carolinae Biologica, Supplementum 2: 1–24.
- JACQUIN N. J. 1773: Florae Austriacae 1. Leopoldi Joannis Kaliwoda, Vienna.
<http://dx.doi.org/10.5962/bhl.title.457>
- JARVIS C. E. 2007: Order out of Chaos: Linnaean plant names and their types. Linnean Society of London, London, 1016 pp.
- JÁVORKA S. 1925: Magyar Flóra. Studium, Budapest, 1307 pp.
- JÁVORKA S. 1957: Kitaibel Pál. Akadémiai Kiadó, Budapest, 215 pp.
- KANITZ A. 1863: Pauli Kitaibelii Additamenta ad Floram Hungaricam. Linnaea 32: 305–642.
- KARLOVSZKY G. 1887: A gyógyszerek magyar tudományos népies és táj-elnevezései latin jelentésekkel együtt. Schleisnger Jakab és társa, Budapest, 237 pp.
- KERNER A. 1863: *Cytisus*sträucher aus der Gruppe *Tubocytisus* DC. Verhandlungen der Zoologisch-Botanischen Gesellschaft in Wien 13: 327–339.
- KERNER A. 1869: Die Abhängigkeit der Pflanzengestalt von Klima und Boden. Festschr. 43. Versamml. Dtsch. Naturforsch. u. Aerzte Innsbruck: 1–48.
- KERNER A. 1884: Schedae ad Floram exsiccata Austro-Hungaricam 3. Guilielmum Frick, Vindobonae, 177 pp.
- KÓCZIÁN G. 1965: Etnobotanikai vizsgálatok Répáshután (Etnobotanische Forschungen in Répáshuta). In: SZABADFALVI J., VIGA Gy. (szerk.): Répáshuta: egy szlovák falu a Bükkben (A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai 13.). Herman Ottó Múzeum, Miskolc 229–256.
- KUZMANOV B. 1976: *Chamaecytisus* Link. In: JORDANOV D. (szerk.): Flora Reipublicae Popularis Bulgaricae 4. Aedibus Academiae Scientiarum Bulgaricae, Serdicae, pp. 74–119.
- LINK J. H. 1822: On the ancient history of Leguminous fruits. Edinburgh Philosophical Journal 6: 122–131.
- LINNÉ C. 1748. Hortus upsaliensis. Salvius, Stockholm. <http://dx.doi.org/10.5962/bhl.title.692>
- LINNÉ C. 1753: Species Plantarum 2 ed. 1. Laurentii Salvii, Holmiae, pp. 561–1231.
<http://dx.doi.org/10.5962/bhl.title.59734>

- LINNÉ C. 1763. *Species Plantarum*. 2. ed. 2. Laurentii Salvii, Holmiae, pp. 785–1684 (1685–1748).
- LONICER A. 1557: *Kreuterbuch*. Christian Egenolff, Frankfurt-am-Main.
- LUMNITZER S. 1791: *Flora Poseniensis exhibens plantas circa Ponium sponte crescentes secundum systema sexuale Linneanum digestas*. Impensis Siegfried Lebrecht Crusii, Lipsiae, 557 pp.
- MADRIÑÁN S. 2013: *Nikolaus Joseph Jacquin's American*. Brill, Leiden, Boston, 440 pp.
<https://doi.org/10.1163/9789004234116>
- MARSIGLI L. F. 1726: *Danubius Pannonico-Mysicus, Observationibus Geographicis, Astronomicis, Hydrographicis, Historicis, Physicis. Perlustratus et in sex tomos digestus*. P. Gosse, R. Chr. Alberts, P. de Hondt, Herm. Uytwerf & Franç Changuion, Hagae Comitum, Amstelodami. 138 pp.
- MARTYN V. J., KING E. 1755: *Publii Virgilii Maronis Georgicorum Libri Quatuor: The Georgicks of Virgil, with and English Translation and Notes*. T. Osborne and J. Shipton, Grey's-Inn, 487 pp.
- MATTIOLI P. A. 1554: *Commentarii, in libros sex Pedacii Dioscoridis*. Vincenzo Valgrisio, Venise.
- MATTIOLI P. A. 1563: *New Kreüterbuch*. Durch Georgen Melantrich von Auentin, auff sein und Vincenti Valgriss Buchdruckers zu Venedig uncosten, Prag.
<http://dx.doi.org/10.5962/bhl.title.9009>
- MATTIOLI P. A. 1565: *Commentarii, in libros sex Pedacii Dioscoridis. Ex Officina Valgrisiana, Venetiis*. <http://dx.doi.org/10.5962/bhl.title.61850>
- MCNEILL J., BARRIE F. R., BUCK W. R., DEMOULIN V., GREUTER W., HAWKSWORTH D. L., HERRENDEEN P. S., KNAPP S., MARHOLD K., PRADO J., PRUD'HOMME VAN REINE W. F., SMITH G. F., WIERSEMA J. H., TURLAND N. J. 2012: *International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants (Melbourne Code) adopted by the Eighteenth International Botanical Congress Melbourne, Australia, July 2011*. [Regnum vegetabile, Volume 154]. Koeltz Scientific Books, Königstein, 208 pp.
- MELIUS J. P. 1578: *Herbarium*. Heltai Gaspárné, Colosvár, 189 pp.
- MÉSZÁROS I. 1964: Theodolus költeménye a Szalkai-kódexben. *Filológiai Közöny* 10(3–4): 268–290.
- MÉSZÁROS I. 1986: Középkori hazai iskoláskönyvek. *Magyar Könyvszemle* 102(2–3): 113–134.
- MIKLOSICH F. 1882: A magyar nyelvbéli szláv szók. *Magyar Nyelvőr* 11: 563–568.
- MOESZ G. 1908: Székely és csángó növénynevek. *Magyar Nyelv* 4(1): 29–34.
- MOLNÁR V. A. 2015: *Kitaibel. Egy magyar tudós élete*. Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Kar Növénytan Tanszék, Debrecen, 216 pp.
- MOLNÁR Zs. 2012: A Hortobágyi pásztorok növényosztályozása, a vadon termő növények ismertsége és néven nevezettsége. *Crisicum* 7: 153–207.
- NEDILICZI VÁLI M. 1797: *Házi orvos szótár*otska, az az betü szerént magyarul szólló orvos könyvetske. Streibig József, Győr, 200 pp.
- OGILIVE B. W. 2006: *The science of describing: natural history in renaissance Europe*. University of Chicago Press, Chicago, 201 pp. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226620862.001.0001>
- OSBALDESTON T. A. (szerk.) 2000: *De Materia Medica: Being an Herbal with many other medicinal materials, translated*. Ibis Press, Johannesburg, 927 pp.
- PENA P. & L'OBEL M. 1571: *Stirpium adversaria nova*. [Excudebat prelum T. Purfoetij], Londini.
- PENAVIN O. 1962: Erdő, mező virágai Baranyában és Szlavóniában. *Magyar Nyelvőr* 86(4): 439–442.
- PÉTER H. M. 2014: Kájoni János 1673-ban írt *Magyar Herbarium* című művének bemutatása és néhány gyógynövényének értékelése mai ismereteink alapján (Presentation of the Hungarian Herbarium wrote by János Kájoni in 1673 and few medicinal plant's evaluation based on our current knowledge). *Orvostudományi Értesítő* 87(2):153–157.
- PIFKÓ D. 2007: *Kitaibel's Cytisus taxa*. *Studia botanica hungarica* 38: 11–32.
- PIFKÓ D. 2009: *Chamaecytisus Link*. In: KIRÁLY G. (szerk.): *Új magyar fűvészkönyv*. Magyarország hajtásos növényei. Határozókulcsok. (New Hungarian Herbal. The Vascular Plants of Hungary. Identification key). Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, Jósavfő, pp. 239–241.

- PIFKÓ D. 2014: A *Chamaecytisus* nemzetség taxonómiai és növényföldrajzi vizsgálata Budapest környékén (Taxonomical and chorological study of genus *Chamaecytisus* taxa in Budapest) In: SCHMIDT D., KOVÁCS M., BARTHA D. (szerk.): X. Aktuális Flóra- és Vegetációkutatás a Kárpát-medencében nemzetközi konferencia absztraktkötete. (Recent Flora- and Vegetation Research in the Carpathian Basin X. International Conference University of West-Hungary). Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, pp. 68–69.
- PIFKÓ D. 2015: Index of scientific names of *Chamaecytisus* (Leguminosae) taxa. *Studia botanica hungarica* 46(2): 175–203. <https://doi.org/10.17110/studbot.2015.46.2.175>
- PINTÉR B., VOJTKÓ A., TÍMÁR G. 2010: A Naszály edényes flórája. In: PINTÉR B., TÍMÁR G. (szerk.): A Naszály természetrajza. Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság, Budapest, pp. 217–444.
- POLHILL R. M. 1978: (459) Proposal to conserve and retypify the name *Cytisus* (Leguminosae). *Taxon* 27(5–6): 556–559. <https://doi.org/10.2307/1219931>
- PRISZTER SZ. 1969: A pesti egyetemi Botanikus Kert történetéhez. 1.: Magyar növények első ábrázolásai és leírásai 1788-ból. *Botanikai Közlemények* 56(3): 207–220.
- PROSZT J. 1938: A Selmeci Bányászati Akadémia, mint a kémiai tudományos kutatás bölcsője hazánkban. M. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Karának Könyvkiadó Alapja, Sopron, 42 pp.
- QUATTROCCHI U. 1999: CRC world dictionary of plant names: common names, scientific names, eponyms, synonyms, and etymology, Volume 1. A–C. CRC Press, LLC, Florida, 728 pp.
- RABY F. J. E. 1965: „Turris Alethie” and the „Ecloga Theoduli”. *Medium Aevum* 34(3): 226–229. <https://doi.org/10.2307/43627201>
- RÁCZ J. 2010: Növénynevek enciklopédiája. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 816 pp.
- ROTHMALER W. 1944: Die Gliederung der Gattung *Cytisus* L. *Feddes Repertorium* 53: 137–150. <https://doi.org/10.1002/fedr.19440530208>
- ROYEN A. 1740: *Florae leydenensis prodromus*. Samuelem Luchtmans, Lugduni Batavorum, 538 pp. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.693>
- SACHS J. 1906: *History of botany (1530–1860)*. Clarendon Press, Oxford, 568 pp. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.105348>
- SARGEANT J. 1920: *The trees, shrubs, and plants of Virgil*. B. H. Blackwell, Oxford, 172 pp.
- SCOPOLI J. A. 1772: *Flora Carniolica* 2, ed. 2, Ioannis Paulis Krauss, Vindobonensis, 496 pp.
- SIMONKAI L. 1888: Magyarország és környékének zanotjai. *Math. Term.tud. Közl.* 22(8): 355–381.
- SPETA F. 2002: Joachim Burs[ch]er und seine Sammelreise in Österreich im Jahre 1615. *Stapfia* 80: 25–123.
- SPIELMANN J. 1973: Az *Ars Medica* szerző- és forráskutatása. *Korunk* 32(2): 294–304.
- STACHOWSKI M. 2009: Eugen Helimskis Materialien zur Erforschung der ältesten slawisch-ungarischen Sprachkontakte. *Studia Etymologica Cracoviensia* 14: 35–107.
- STIRLING J. 1997: *Lexicon Nominum Herbarum, Arborum Fruticumque Linguae Latinae II*. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 346 pp.
- SZABADVÁRY F., VÁMOS É. 1994: A nagyszombati egyetem orvostudományi kémikusai. *Orvostörténeti Közlemények* 147–148: 45–54.
- SZABÓ T. 1993: Szegedi Körös Gáspár a padovai egyetemen (egyetemen) (Casparus Fraxinus at the University of Padua). *Orvostörténeti Közlemények* 141–147: 53–62.
- SZABÓ T. A. 1979: Melius Péter: Herbárium. Emlékkiadás a megjelenés 400. évfordulójára. Második kiadás, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- SZABÓ T. A. 2005: 16. századi magyar növénynevek és növényismeret Váradai Lencsés György (1530–1593) „Egész orvosságról való könyv, azaz *Ars Medica*” című munkája tükrében. In: RÉVAY V. (szerk.): *Nyelvészeti tanulmányok. Simonyi-emlékülés, 2003.* (Iskolakultúra-könyvek, 27). Iskolakultúra, Pécs, pp. 142–202.

- SZABÓ T. A. 2013: Váradi Lencsés György (1530–1593) és a magyar orvosi-élettudományi szaknyelv a XVI. században: az Egész orvosságról való könyv, azaz *Ars Medica* (1577 k.) tükrében. *Magyar Orvosi Nyelv* 13(2): 82–91.
- SZABÓ T. A., WOLKINGER F., SZABÓ I. 1992: A pannon etnobotanika kezdetei: *Stirpium nomenclator Pannonicus* S(tephanus) B(eythe) (1583), Carolus Clusius (1584) és Czvittinger Dávid (1711) kiadásában. (The beginnings of Pannonian ethnobotany: *Stirpium nomenclator Pannonicus* edited by S(tephanus) B(eythe) (1583), Carolus Clusius (1584), David Czvittinger (1711)). *Collecta Clusiana* (Bio Tár Etnobotanika és Etnobiodiverzitás sorozat, Szombathely) 2: 1–176.
- SZARVAS G., SIMONYI ZS. 1893: Magyar nyelvtörténeti szótár. III. kötet [SZ–ZS] (*Lexicon linguae Hungaricae*. III. volumen [SZ–ZS]). Horánszky Viktor, Budapest, 290 pp.
- SZELESTEI N. L. 1989: Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 161 pp.
- SZIKSZAI B. F. 1590: *Nomenclatura seu Dictionarium Latino-Ungaricum*. Emerici A. Uyfalvii. Debrecini.
- SZINYEI J. 1901: Magyar tájszótár, Második kötet Ó–Zs. Horánszky Viktor, Budapest, 1096 pp.
- SZLATKY M., RÁDÓCZY Gy.(szerk.) 1983: „Minden doktorságot csak ebből késértek”. Szemelvények a XVI–XVII. század magyar nyelvű orvosi kézikönyveiből. *Magyar Hírmondó*, Budapest, 454 pp.
- TECHERT J. 1936: Csokonai nyelvi forrásai. *Magyar Nyelv* 36(7–8): 237–248.
- THEODORUS J. 1590: *Eicones plantarum seu stirpium, arborum nempe, fructicum, herbarum, fructuum, lignorum, radicum, omnis generis*. Moenum, Francofurti.
<http://dx.doi.org/10.5962/bhl.title.117585>
- TÓTH P. C. 1888: Tájszók. *Magyar Nyelvőr* 17(8): 380–384.
- TURLAND N., JARVIS C. E. 1997: Typification of Linnaean specific and varietal names in the Leguminosae (Fabaceae). *Taxon* 46: 457–485. <https://doi.org/10.2307/1224388>
- UBRIZSY-SAVOIA A. 2002: Olasz–Magyar botanikai kapcsolatok a Nagyszombati egyetem megalapításáig (1635) Pécsi Tudományegyetem Növénytan Tanszék, Pécs, 330 pp.
- UBRIZSY-SAVOIA A. 2013: Tulajdonosi bejegyzések és magyar növénynevek Petro Pena és Matthias Lobelius *Sirpium adversaria nova* (1570) című könyvének egy példányában. *Savaria – a Vas megyei Múzeumok értesítője* 36: 7–21.
- VARJAS B. (szerk.) 1943: XVI. Századi Magyar Orvosi Könyv. Sárkány nyomda Rt., Kolozsvár, 647 pp.
- VESZELSZKI A. 1798: A növény-planták országából való erdei és mezei gyűjtemény, vagy-is fa- és fűszerkönyv. Pesth.
- VISKI K. 1905: Nyelvmélték a kolozsvári ref. kollégium könyvtárában. *Magyar Nyelvőr* 34: 200–203.
- WALDSTEIN A., KITAIBEL P. 1799: *Descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae*. 1. Typis Matthiae Andreae Schmidt, Viennae.
- WINTERL J. 1788: *Index horti botanici Universitatis Hungaricae*. Pest.
- ZIELIŃSKI J. 1975: Rodzaj *Cytisus* L. s. l. w Polsce. [The genus *Cytisus* L. s. l. in Poland]. *Arbor. Kórnickie* 20: 47–111.
- ZOLTÁN A. 2015: Szláv–magyar nyelvi kapcsolatok a 11. században. *Helynévtörténeti tanulmányok* 11: 35–44.
- ZVARA E. 2013: Nyugat-dunántúli protestáns lelkészek könyvei a késő humanizmus korában. A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai (IX.). Szegedi Tudományegyetem, *Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány*, Szeged–Budapest, 500 pp.
- ZWINGER T. 1690: *Theatrum botanicum, Das ist: Neu Vollkommenes Kräuter-Buch*. Bertsche, Basel, 995 pp.
- ZWINGER T. 1696: *Theatrum botanicum, Das ist: Neu Vollkommenes Kräuter-Buch*. Bertsche, Basel, 995 pp. <http://dx.doi.org/10.5962/bhl.title.102766>

The *Chamaecytisus* (Fabaceae) genus in the Carpathian Basin before Pál Kitaibel

D. PIFKÓ

Department of Botany, Hungarian Natural History Museum,
Pf. 137, H-1431 Budapest; pifko.daniel@nhmus.hu

Accepted: 18 March 2017

Key words: Clusius, *Cytisus*, history of botany, Leguminosae, plant name.

In ancient times, the name *Cytisus* was used for flowering plants with pea flowers and woody stem, primarily it was applied for the recent *Medicago arboorea*. In the 16th century, when the science of botany (*scientia amabilis*) was born, the ancient *Cytisus* was considered in different senses by the different European authors, e.g. *Medicago* sp., *Trifolium* sp. and *Cytisus* sp. s. l. Due to the development of natural historical research, several *Cytisus* species were also described in the 2nd half of the 16th century. Compilation and systematics of the already described *Cytisus* species were started in the 17–18th centuries.

All trifoliate, pea-flowered, woody shrubs were called in Hungarian as “zanót” (a name of Slavik origin) by the human population living in the Carpathian Basin. Hence, the Latin “*Cytisus*” and the Hungarian “zanót” words have already been attached in the 14th century, which was widely adapted later in the Hungarian botanical terminology. First *Chamaecytisus* species from the western part of the Carpathian Basin, i.e. *Ch. austriacus*, *Ch. ratisbonensis* and *Ch. supinus* were published by Clusius. His descriptions were also cited by Linnaeus in the diagnoses of *Ch. supinus* and *Ch. austriacus*. Unfortunately, very few botanical works were prepared and remained from the western part of the Carpathian Basin in the 17th century. From that time, we know only one *Ch. austriacus* specimen in the Burser’s herbarium collected in the Carpathian Basin. Several handwritten or printed “medico-botanical” publications containing *Cytisus* species are known from the 16–18th centuries. However, making exact identifications or obtaining exact locality information are impossible according to these.

Botanical studies in the Carpathian Basin resumed in the 18th century. Unfortunately, botanists kept visiting the western part of the region (Pozsony, Sopron) already explored in this respect, thus bringing no considerable new results compared to Clusius’s book. In the 18th century Jakab Winterl, teacher and later colleague of Kitaibel, working as lecturer at the university of Buda was the first botanist who studied the Pannonian flora in the middle part of the Carpathian Basin. He reported the first record of *Ch. triflorus* (under the name *Cytisus hirsutus*).